

ՍՈՒՐԲ ԿԱՅԱՆ ԳՈՂԹՆԱՅԻ

ՀՐԱՍԱՆԱԻ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԳԻ

ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԵՒ ՎԵՀԱՓԱՌ-
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՍԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՆԱՀԻՏ ՊԱՐՍԱՄՅԱՆ

**ՕՇԻՆԴՐԻ ԲՈՒՅՐԸ
ԿԱՄ
ՍՈՒՐԲ ՎԱՀԱՆ ԳՈՂԹՆԱՅԻ**

ՎԻՊԱԿ

**ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՅՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2010**

ՀՏԴ 891.981-3 Պարսամյան
ԳՄԴ 84 Հ-4
Պ 351

ՊԱՐՍԱՄՅԱՆ ԱՆԱՀԻՏ
Պ 351 ՕՇԻՆԴՐԻ ԲՈՒՅՐԸ ԿԱՄ ՍՈՒՐԲ ՎԱՅԱՆ ԳՈՂԹՆԱ-
ՑԻ: Վիպակ / Անահիտ Պարսամյան. - Ս. Էջմիածին:
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին հրատ., 2010.- 96 էջ:

ՀՏԴ 891.981-3 Պարսամյան
ԳՄԴ 84 Հ-4

ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է ՄԵԿԵՆԱՍՈՒԹՅԱՄԲ

«ՍԱՐԳԻՍ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ» ՆԻՄՆԱԴՐԱՄԻ

ISBN 978-9939-59-063-9

© Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2010 թ.

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Հրատարակչական բաժինը ընթերցողին է ներկայացնում Անահիտ Պարսամյանի «Օշինդրի բույրը կամ Սուրբ Վահան Գողթնացի» սրբախոսական վիպակը, որը, ըստ էության, Մայր Աթոռի նախածեռնած և իրականացվող սրբախոսական գրականության մատենաշարի երկրորդ գիրքն է: Մատենաշարի առաջնեկը նույն հեղինակի «Շուշան – Վարդենի» վիպակն է՝ հիմնված V դարի վերջին շարադրված Սուրբ Շուշան Մամիկոնյանի վկայաբանության վրա:

733 թվականին նահատակված Վահան Գողթնացու նահատակության մասին սույն վիպակը հիմնված է VIII դարի սրբախոս՝ Արծկեի Երաշխավոր վանքի վանահայր Արտավազդի շարադրանքի վրա (744 թ.):

Կյանքի կոչելով հայոց նոր գրականության մեջ արմատ չնետած սրբախոսության ավանդները՝ այն միաժամանակ սթափեցնում է հայ նորօրյա ընթերցողին՝ ներկայիս կրոնական խառնիճաղանջի մեջ հավատարիմ մնալու մեր նախնիների հոգևոր հավատամքին:

*Սր. Վահան Գողթնացի,
գործ Կարեն Պարսամյանի, 2009 թ.*

ՕՇԻՆԴՐԻ ԲՈՒՅՐԸ
ԿԱՄ
ՍՈՒՐԲ ՎԱՀԱՆ ԳՈՂԹՆԱՅԻ

ՎԻՊԱԿ

ԳԻՆԱՐԲՈՒՔ

ինարբուքի հեշտասեր միջավայրում՝ ուտելիքի, ծաղկանց զգլխիչ բույրերի, ոտքից-գլուխ պճնված արաբուհի նաժիշտներից տարածվող բարկ վարդահոտի մեջ, մանավանդ երեկոյի երկարուձիգ զրույցներից Վահանի գլուխը ծանրացել էր, թեև ընդամենը մեկ գավաթ գինի էր ըմպել, իր սիրած նուան գինին... «Դու հայրենի՞ք ունես, հայրենի՞ք, – վերքի պես նվում էր նրա ուղեղում, սրտում, «հայրենի՞ք՝ ցավադրոշմ, սևօրիկ, շահախարդախ աշխարհի թնջուկների մեջ, երկու սրի արանքում՝ արաբների և բյուզանդացոց, մինչ նստել ես այստեղ՝ այս արբեմուղ, զեխակենցաղ, խաչամերժ տիրակալների մեջ՝ ինքդ էլ տիրոջդ նման...»:

– Գինի՛ լցրեք Վահապին, – հոգ տարավ սեղանապետը, – ուրախացրե՛ք նրան, որ չգիտես ինչու տարածաման տխուր է, մենք՝ ուրախ, ինքը՝ տխուր...

– Շնորհակալ եմ, տխուր չեմ, երկար ժամանակ է, որ ցավեր ունեմ սրտումս, անամոք ցավեր, – հոգու խորքից խոսեց Վահանը:

– Սաղավաթն Ալլահին ընծայի կամ զոհաբերություն տեսքով կփրկի քեզ..., – անձնահաճ գոռոզությունք վրա բերեց սեղանապետը՝ սեփական ձեռքով գինի լցնելով Վահանի նախազարդ, կարմրագուլյն կավե գավաթի մեջ:

Վահանը ձեռքը տարավ ճակատին, ապա՝ աչքերին ու շուրթերին՝ ի նշան շնորհակալություն, ձեռքն առավ գինով լի գավաթը: Արաբների շրջանում հյուրասիրությունը համարվում է գլխավոր առաքինություններից մեկը: Արագածեռն նաժիշտը Վահանի առաջ դրեց պարսկական մաշուշա կոչվող սիրված կերակուրը՝ պատրաստված ձվի սպիտակուցից և ձիթայուղից:

Մինչ խնջույքին ներկա, իրենց անկյունում առանձնացած կանանցից մեկը՝ արաբ երգչուհի Արիբը, վերջացրեց իր ծորուն, թավազուկները, խոսք առավ բանաստեղծուհի Զախրա ալ-Քիլաբայան՝ Քիլաբ ցեղից, բեզվինուհի, որ մեղմ ու կրծքային ձայնով սկսեց արտասանել իր քառյակները: Բոլորին հայտնի էր, որ նա անհույս սիրահարված է պալատական երաժիշտ Իսհակ ալ-Մաուսիլին, որը խալիֆի պալատական նվագածուկներից էր: Իսհակի հայրն էլ՝ Իբրահիմ ալ-Մաուսիլին, ընտիր երգչի և երաժշտի համբավ ունեւր, տարիքի և հիվանդութեան բերումով ասպարեզից քաշված:

Պալատական այդ խնջույքին արարողապետը՝ Նադիմը (որի պարտականութունն էր խալիֆին ընկերակցելը գրուցներին, նաև զվարճութունների ժամանակ) հրավիրել էր թե՛ մեկին, թե՛ մյուսին: Եկել էին երկուսն էլ. անհեռատես Նադիմի անպատեհ որոշումով, թե՞ հակառակը՝ միապաղաղ, նույնաշունչ պալատական խնջույքներին ա՛յս անգամ ևս մի քիչ կրակ և աշխուժութուն, ինչու է, նաև չկանխատեսված արկածի հետաքրքրութուն միախառնելու մտադրութեամբ: Ոչ ոք կասկած չունեւր, որ Իսհակ ալ-Մաուսիլին բազմաշնորհ էր իբրև թե՛ գիտնական, թե՛ բանաստեղծ, թե՛ խորիմաց և սրտանված գրուցակից, այս բոլորի մեջ՝ հմուտ, սակայն երաժշտութունը, երգն ու նվագն էին նրան դարձնում անզուգական: Մինչդեռ զարմանալի՛, տարազեպ մի տրամաբանութեամբ Իսհակ ալ-Մաուսիլին հենց դրանից էր խուսափում:

– Կուզենայի ամեն անգամ, երբ իմ ներսի ջինը դրդում է ինձ երգել, և ամեն անգամ, երբ մեկնումեկը բարբառում է «Իսհակ ալ-Մաուսիլի՛ երգի՛չ», մտրակի տասը հարված ստանալ, ավելին էնմ դիմանա, – խոսեց նա՝ հետ զցելով երկարամազ, գեղեցկադեմ գլուխը:

Բանաստեղծուհի Զախրան նայում էր նրան արցունքից մշուշված հայացքով, իսկ շուրթերը թեթևակի դողում էին... Հետո մեկնեւր արտասանեց հանպատրաստի՞ց, թե՛ վաղուց հորինված իր երկտողը.

Մահից չէ, որ երկնչում եմ, անջատումի՛ց՝ սիրտ կեղեքող,
Վերջս սիրո՛վ կընդունեմ ես, թե պիտի գա այն քո՝ ձեռ-
քով...

Լռություն տիրեց: Նազիմը հայացքն ուղղել էր խալիֆին.
սպասողական նայում էր: Երևաց, որ խալիֆը հավանել է
երկտողը: Նա ինքն էլ գրափորձեր անում էր՝ իր ընտրութ-
յամբ ամենալավերը ցույց տալով մտերիմներին: Հետո գլխով
հավանություն տվեց բանաստեղծուհի Զախրային, իբր՝ շա-
րունակի՛ր...

Մարմնական խոց ու վերքերը ցա՛վ համարող միամիտներ,
Ամենամե՛ծ ցավն Աստծո այս անջատումն է արդարև:

Վահանի քունքերը ցավում էին, զգում էր, որ գլուխը
ծանրանում էր, և ճիգ էր անում առույգ լինելու: Վերջերս,
իր՝ առանց այն էլ դժվար կյանքի մեջ սողոսկած անքնութ-
յունը հալումաչ էր արել նրան:

Ազդարարեցին նոր հյուրի գալուստը, որը ծերացած մի
դերվիչ էր: Վերջինս, ինչպես որ ընդունված էր, փոփոխութ-
յուն մտցրեց հրավերքի ծրագրի մեջ: Խալիֆի հետ փոքր-ինչ
խոսակցելուց հետո Նազիմը հանդիսավոր հայտարարեց, թե
սպասվող բանաստեղծագործական մեջլիսը՝ մադխ և մուարադա
ընդգրկումով, հետաձգում են...

Մադխը, որ օդան է, ներբողը, ձոներգը, և մուարադան, որ
նմանողությունն է մեկ այլ՝ արդեն ծանոթ, երբեմն նաև
երգիծական ստեղծագործության՝ պարողիայի, սիրված ու
փնտրված էին արքունիքում:

Նազիմը կրկին դիմեց նստածներին.

– Թող ներկաները նոր գործեր պատրաստեն, իսկ ով այ-
սօր այստեղ չէ, նրանց էլ հայտնեն, որ հաղթողին ո՛չ միայն
հավե ու հունապ, այլև մարդաշխարհի բանալին հանդիսա-
ցող դրամակա՛ն պարգև է սպասում...

Այս ասելով՝ արարողապետը շրջվեց դեպի Վապահը.

– Ահա և արքունի դիվանապետը, նա ինքը մեկ առ մեկ
կընտրի մեջլիսին ներկայացվելիք գրվածքները:

Եկվորը նախ ողջունեց խալիֆին՝ երկարուձիգ օրհնանքներ հղելով նրան, ապա խնջույքի մասնակիցներին, հետո միայն նստեց իրեն հատկացված տեղը:

Սեղանապետն ու Նադիմը հոգ տարան, որ ծերունու առջև դրված արծաթե սպասքի մեջ հայտնվեն ամենանուրբ խորտիկները, բերնեբերան գինով լցրին նրա գավը, բայց նա ջուր խնդրեց:

Մինչ այդ երգչուհի Արիբն ու բանաստեղծուհի Զախրան խալիֆից թուլլտվություն էին խնդրել գնալու: Որքան էլ որ տարբերվեին իրենց չարքաշ ազգակցուհիներից և արքունական միջավայրում լինեին, արվեստի ծառայող գեղատես այս արաբուհիները ո՛չ միայն գիտեին, այլև ներքին՝ սրտի՛ զգացողությամբ որոշում էին այն պահը, թե երբ պետք է հեռանան և այրմարդոց թողնեն իրենք իրենցով: Դարերի ճանապարհ անցած իրենց խորաթափանցությամբ գիտակցում էին, որ սեղանի, հրավերքի զարդը լինելու իրենց թանկ և ծանր առաքելությունը սահման ունեն, ավելիս ավելո՞րդ էր և ճնշում էր այրմարդոց: Գինարբուքի աստիճանական ընթացքին զուգահեռ այրմարդիկ առավել բորբոքուն ու անձնասեր էին դառնում, հայացքները՝ բարկ ու նշանակալից... Փոքր անց կարող էին դառնալ նաև վավաչո՛տ, ուրեմն և դուռ բանալ անկանխատեսելի արարքների առաջ, ո՞վ գիտե... Իսկ խալիֆին այդ ամենը կարող էր դուր չգալ, գայրացնել... Իսկ նրա գայրու՛յթը... Հարկ է, ուրեմն, որ իրե՛նք զգուշ լինեին:

Հարմար գտան չխանգարել դերվիշին, մինչև որ վերջինս հագեցնի իր քաղցն ու ծարավը: Նա հեռավոր վայրերից՝ Քաբուլից էր եկել, մի մեծ գավաթ ջուր խմեց՝ օրհնություն հղելով ալլահին, միտք հայտնելով, թե աշխարհի առաջի՛ն և անփոխարինելի՛ բարիքն է ջուրը: Այնուհետև սեղանապետը դերվիշին խնդրեց պատմել իր ճամփորդության հետ կապված սակավահայտ պատմություններ, որոնք կհետաքրքրեն սեղանակիցներին:

ԴԵՐՎԻՇԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ատվելի հյուրը հարմար տեղավորվելով՝ սկսեց.

– Քաբուլի կողմերում էի: Խորհում եմ, որ նստածներիդ քիչ է հայտնի կամ հայտնի չէ տեսածս ու լսածս: Լավ է, որ մեր կին-սեղանակցուհիները գնացին, պատմածս, ո՞վ գիտե, գուցե նրանց սրտին դիպչեք... Այդ կողմերում ապրողները զարմանալի մի սովորույթ ունեն. երբ մահացողը կիճ է, ննջեցյալին տեղավորում են պատգարակի վրա և բարձրացնում այն՝ պտտելով չորս կողմերի վրա: Աստծո դատաստանը տեսեք. եթե հանգուցյալը վատ, չար գործեր է արել կյանքի ընթացքում, ապա դիակն անշարժ է մնում: Իսկ եթե հակառակը, հոչակվել է բարի վարքով ու գործերով, մեռյալն ասես հարկադրում է դիակակիրներին շարժվել, ա՛յն աստիճանի, որ չնայած պատգարակը կրողները ճիգ են անում՝ ննջեցյալն ընկնու՛մ է պատգարակից... Պատմում էին, որ Բաջաուրի սուլթան Հեյդար Ալին մոր մահվան բոլթն ստանալուն պես չողբաց, գլխին սև չալմա չկապեց, այլ հապաղեց ընդունելու ցավակցելու եկածներին և հրամայեց իր հպատակներին. «Գնացե՛ք, մորս դեմ՝ք պատգարակի վրա, եթե չշարժվի, ես կայրեմ նրան...»: Ալլահը վկա, երևի որդու մտքով վատ բան էր անցնում: Շուտով հպատակները վերադարձան և բերին բարի լուրը, թե հանգուցյալը կատարել է սպասվող «չար-ժուճանները»... Տեղեկանալով այդ մասին՝ սուլթանը տեղնուտեղը սև չալմա կապեց գլխին ու շտապեց սգո արարողությունն ընդունելու: Ահա այսպիսի բան...

Դերվիշը դարձյալ ջուր խնդրեց՝ դարձյալ օրհնելով ջրի արարումը: Սեղանակիցները լուռ էին: Ամեն մեկը մտածում

էր աշխարհի լավ ու վատի, մահից հետո էլ չզաղարող արդար մեղավորի դատավճուռի մասին:

Խոսեց խալիֆը՝ մորուքը սղալելով և հատ-հատ արտաբերելով բառերը.

– Լավ է, որ Արիբն ու Զախրան գնացին, – ժպտաց նա, – թե չէ անպայման կխոցվեին դերվիշ բաբայի խոսքերից:

Խմեցին, կերան: Դերվիշը մի բան էլ պատմեց. իր թափառումների ճանապարհին Խորասանում էլ էր եղել: Այնտեղ, ահա, երբ ծանր հիվանդացել էր Նիգյար խանումը (տեղի էմիրներից մեկի մայրը), բժիշկները որոշել էին, թե նա հիվանդ է քաարե կոչվող հիվանդությամբ: Խորասանցի մի բժիշկ, որին կոչում էին Սայիդ թաբեբ, Խորասանում տարածված սովորությամբ հիվանդին ձմերուկ է տալիս: Եթե ձմերուկն ուտելուց հետո հիվանդը կյանքի է գալիս, ուրեմն ապրելիք է: Նիգյար խանումի ժամանակը երևի թե լրացել էր, որովհետև ձմերուկն ուտելուց վեց օր հետո ներկայացավ Ալլահի ողորմածությանը:

Քաղցրավենիքի, մրգի և օշարակների մատուցումից հետո կերուխումի սեղանները տեղաշարժեցին, նոր սեղանիկներ բերեցին նարդի խաղալու համար: Օղափոխված սրահում թարմ ծաղկեփնջեր հայտնվեցին աջ ու ահյակ: Անուշահոտ քացախաջրով թրջած անձեռոցիկներ մատուցվեցին՝ ձեռքերը սրբելու, իսկ լվացվելու համար՝ ջրով լի թասիկներ:

Վահանը մոտեցավ խալիֆին՝ նրա ներողամտութունը հայցելու, ուզում էր առանձնանալ, վատառողջ էր:

* * *

Գորգապատ սրահներով դեպի իր հարկաբաժինը քայլելիս Վահանը գլխապտուլտ զգաց, հենվեց մոտակա արձանասյունին: Ինչո՞ւ այսպես թուլացավ. ի՞նչն էր պատճառը: Գլխի՛ ընկավ հանկարծ. կերուխումի բազում բույրերի խառնիճաղանջում մի «բուրմունք» ևս թևածում էր սրահում:

...Խորովածի պատրաստման հետ կապված, խոհանոցի ետնաբակից եկող այրված մսի հոտն է...

Այրված մսի հոտը: Եվ արդեն երեսուներե մոտեցող այրմարդու ուղեղում ամեն ինչ նորի՛ց, ո՛րերորդ անգամ խառնվել էր իրար. արթնացե՛լ էր եկեղեցում տաճիկների կազմակերպած հրդեհին զոհ գնացած հայ իշխանների հետ գտնվող երեխան՝ Գողթնի տեր Խոսրովի որդի չորսամյա Վահանը: Նախճավանի եկեղեցում էր, որ տաճիկ (արաբ) Կալըմ ոստիկանը այրեց հայ նախարարներին՝ խաբեությունմբ նրանց խնջույքի հրավիրելով:

...Վահանն արթնացավ կեսգիշերին, երազում էլ զգացվող գրեթե առարկայացած ցավից. հրդեհի որոշակի զգացողություններից մարմինն այրվո՛ւմ էր, շուրջը ծո՛ւխ էր, հրո ճարակ դարձած մարդի՛կ, ճենճահո՛տ, գոռում-գոչո՛ւն, անեծքի, ցավի աղաղակնե՛ր, դժոխային լացուկո՛ճ... Հոր դեմքը դեռևս աչքի առաջ էր. երազում էլ օտարացյալ որդին նրա մեռած լինելու գիտակցությունն ուներ: Տարինե՛ր, տարինե՛ր ի վեր իր էություն մեջ և մտապատկերում հրդեհը շարունակվում էր...

Մահճակալի կողքի բոլորածև սեղանին կավե ջրամանն էր. Վահանը ձեռքը նետեց ջրամանին, առանց կողքի գավին ուշադրություն դարձնելու ըմբռնված ջուրը երկար ու հաճույքով, ասես փրկություն լինեք մղձավանջից, սակայն ուռնգերի մեջ դարձյալ զգում էր կիսախանձ դիականց, փայտի, շորի, այրված մսի ծանր, խեղդուկ հոտը...

Զիթածրագր ձեռքին ընդառաջ էր գալիս ամենայն հավանականությամբ երազում իր արձակած ձայներից արթնացած ծառան՝ պատանի Յուսուֆը:

Տղահասակ Յուսուֆը հարցական նայում էր նրան, հետո արտաբերեց կերկերուն ձայնով.

— Կարո՞ղ եմ մի բանով օգնել արժանապատիվ տիրոջս, նրա անհանգիստ քունն ինձ մտահոգեց:

– Գնա ննջի՛ր, Յոուսո՛ւֆ, ների՛ր, որ քունդ խանգարեցի:
– Ի՞նչ է ասում տերս. ներե՞լ, այդ ես եմ շնորհապարտ
իմ տիրոջը:

– Գնա ննջի՛ր, որդեյա՛կ, քեզ խաղաղ քուն:

Յոուսուֆը անակնկալից սփրթնած ու քնահարամ նա-
յում էր Վահանին՝ խաղաղեցնող ինչ-որ աղոթք մրմնջալով,
ապա կիսաշրջված դուրս եկավ այնպես, որ լրիվ թիկունքով
չդառնա տիրոջը:

«Ինչպե՛ս, ինչպե՛ս գիտեն անգամ դժվար պահերին չկորց-
նել զգոնությունը, նույնիսկ այս նորահաս պատանին, – մտո-
րում էր Վահանը, – երբ ուզում են, կարող են տիրապետել
իրենց: Մինչդեռ այդպես չեն մերոնք՝ իմ եղբայր և արյու-
նակից հայերը՝ տաքարյուն, անխրատ, բորբոքուն, կայծ է
պետք, որպեսզի բռնկվեն... Դա էլ երևի մեր ճակատագրից,
մեր պատմությունից եկող երևույթ է», – խորհում էր Վահա-
նը՝ դարձյալ ու դարձյալ սրբելով ճակատի սառը քրտինքը:

Եվս մի օր տանջալից անքնության գրկում: Վահանի անք-
նությունը փարատողն ու գիշերային միակ ուղեկիցը թերևս
իր «Ճանապարհային» կոչված օրագիրն էր: Ինչո՞ւ ճանա-
պարհային: «Անտարակուլս, միշտ չէ, որ ես այն ճանապար-
հորդելիս եմ գրել, լրացրել, շարունակել, չնայած այդպիսի
էջերը շատ են:

Խոսքը Մե՛ծ ճանապարհի մասին է՝ մեր կյանքի ճանապարհի,
որ այլ բան չէ, քան ուղի դեպի հանգրվանը գերագույն՝
մեր վերին ու վավերական տունը: Այնպես որ, թող Աստ-
ված արժանի համարի իմ երկրային ուղու այս պատումը, որ
ծնվել է անցած օրերիս հորովույթում, ապրածս ժամանակի և
իմ ճակատագրի դժվարին խաչաձևումներում, ասելիս-խո-
սելիս, ուսանելիս, ժպտալիս ու լալիս, միով բանիվ՝ ապրելիս,
իսկ նշմարտապես ապրել նշանակում է մտածել»:

Օրագրի յուրաքանչյուր գրառում իրեն բնորոշ վերնա-
գիրն ուներ. բացառություն չէր նաև ա՛յդ գիշերվանը.

Հրդեհը, հրդեհը

«Թեև եղերական այդ իրադարձությունյան ժամանակ ընդամենը չորսամյա մանուկ եմ եղել, սակայն տաճիկների կողմից իմ հայրենակիցներին պատուհասած այդ հրդեհի բոցերը առայսօր ինձ հետ են, և առհավետ կլինեն: Թերևս միակ մահկանացուն եմ ես, որ ողջ-ողջ տեսել է գեհենը և ապրում է դեռ...

...Տեսել է նրա մարդակուլ դժոխքը, այն էլ, ամենագո՛ւթ Աստված, անմեղների՝, անմեղների՝ գլխին փլված... Հորս՝ Խոսրով իշխանի դեմքն եմ հիշում բոցերի մեջ, մրից, կրակից սևացած, որ զսպում էր ցավի աղաղակը, որպեսզի ես չլամ... Եկեղեցու փլվող առաստաղի ձայնն այսօր էլ ականջումս է, ճիչե՛րը, հառաչներն այրվողների՝ մե՛րթ առյուծի մոնչյունի պես, մե՛րթ սրահարված եղնիկի, մե՛րթ, Տե՛ր իմ, գայլի ոռնոցի հանգույն...

Հարևանի աղջնակի՝ Հուրիկի աղերսագին աղաղակն եմ հիշելու հուր-հավիտյան, որ ողբում էր. «Մայրիկ ջան, վառվո՛ւմ եմ, վառվո՛ւմ եմ»: Հուրիկի հոր պատկերն է աչքիս առջև, որ բռունցքներով հարվածում էր սեփական կրծքին, իսկ գլուխն ամբողջովին կրակե պսակի մեջ էր ... Տե՛ր Աստված... Ի՞նչ եղավ Հուրիկը: Ինչպես ինձ, նրան էլ գրկեցին արաբի խոչոր, հուժկու ձեռքերը և մեզ հանեցին հրդեհից... Արդար կլինեք, որ այրվեինք մերոնց հետ...

Ուսուցիչս՝ Համմադ ար-Ռավիան, խոստովանում է, որ իրենք՝ տաճիկները, անհարկի դաժան և շա՛տ անարդար եղան հայերի նկատմամբ: Հետո բոլորը նույն մտահանգման եկան... Հետո՞... Երբ անիծյալ հրդեհի այդ փորձը իրականացրին էլի՛ ու էլի՛... Երբ ...1200 (և շա՛տ ավելի) անգերեզմանի՝ արժանացան՝ անգերեզմանություն՝ դառնալով միայն մոխիր և հիշատակ՝ զրկված մայր հողի գիրկը դառնալու շնորհից...

Իմ սի՛րտն է նրանց գերեզմանը, ի՛մ՝ դեռ օտար դավա-
նանքի սուրն էլ մեջը խրված... Մեծ է իմ սիրտը, մեծ՝ հա-
զարավորների՛ հոգու գերեզման դառնալու չափ... Ես պար-
տականություն ունեմ այդ զոհերի անմեղ հոգիները երկինք
հասցնել...»:

«Եվ ինչպե՛ս եմ շարունակում ապրել, – հանկարծ եզրա-
հանգեց նա՝ ներքուստ խարազանելով իրեն, – ինչպե՛ս, ինչ-
պես ես ապրում, երբ հրո ճարակ դարձան քո անցյալն ու
ներկան, բազում հայրենակիցնե՛րդ, ազգուտակդ, ինչպե՛ս
ես ապրում՝ Վահան Գողթնացի՛, որդի՛դ նահատակյալ Խոս-
րով իշխանի...»:

ԱՄՊԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

երջին ժամանակները Վահանը պարզապես անգոր
էր իր ներսից հրաբխի նման բարձրացող բողոքի
ալիքի հանդեպ... Այդ ալիքը կրակե շանթերով
փլվում էր գլխին՝ բազմապատկվելով էության խորքերում.
«Ո՞ր և ինչպե՞ս ես սրանց հետ գնում ասպատակություննե-
րի, սրանց հետ ու կողքին՝ արյո՛ւն ոթելու, փշրելո՛ւ, գերե-
վարելո՛ւ... Սպանելո՛ւ վերջապես: Ո՞ւմ համար, ինչո՞ւ, որ-
պեսզի ամրացնե՞ս սրանց արմատը, շատացնե՞ս որոմն ի
հողս, գողին գողակի՞ց լինես... Ինչպե՛ս, ինչո՛ւ...», իսկ
գիտակցությունը, հուր ու ջրի միջով անցած գիտակցությու-
նը ծանրորեն արձագանքում էր. «Անկարո՞ղ ես... չգնալ, չմաս-
նակցել. դա ստույգ մահ է...»:

Վահանը չէր մոռանում սրազարկ բյուզանդացի զինվո-
րի՝ ցավից աղճատված դեմքը, սրտաճմլիկ աղաղակը: Մեկ
այլ անգամ էլ մինչև հոգու խորքը ազդվել էր, երբ գերեվա-
րված կանայք, ձեռքերը երկինք բարձրացնելով, անիծեցին
իրենց... Բյուզանդացիք խորագդու խոսքեր ունեն, դաշույ-
նի՛ նման թիկունքիդ մխրճվող խոսքեր: Հիշում էր. «Ձխնդաս
ու սև խնդաս»... Ով-ով, իսկ Վահանը լավ գիտե սև խնդալու
երևույթը... Տաճիկների մեծամասնությունը չէր հասկանում
բյուզանդացոց լեզուն, չնայած մատաղվողների վշտահար
դեմքերն ու կսկիծով լի աչքերը խոսքի՛ց էլ ազդու էին...
Կամ՝ «Դուն ոտաց, աղիքդ ի գետին...»: Դա այնքան հաճախ
էր իրականանում զորքի գրոհների ժամանակ, այնքա՛ն տե-
սանելի էր ու սրտախորով... «Մեռելդ չհանգչի՛», – գոչում
էր մեկը. «Չոր քար լինիս՝ պտուղ չտաս...»:

«Այդ արդեն դու՛ ես, դո՛ւ, Վահան Գողթնացի, – մղկտում էր սիրտը: – Եվ բարին ա՛յդ էր գուցե, որովհետև ո՞ւմ համար, ինչո՞ւ պիտի կանաչեր քո ծառը, որպեսզի հիմա կողքիդ մի «տաճիկ» զինվո՞ր էլ ավելանար...»: Այսպես, ասպատակություններից վերադառնալիս երկար ժամանակով ընդարմանում էր, ձեռքն ու ոտքը ցավում էին ո՛չ այնքան կովի թռչունբուհից, հոգնածությունից, որքան ներքին անմոռնչ տանջանքից, հոգու երկփեղկվածությունից... «Որքա՛ն պիտի տևի այս ամենը, Վահա՛ն, որդի՛ս», – մտովի հանդիմանում էր ինքն իրեն այրված իր հոր՝ իշխան Խոսրովի փոխարեն: Որքա՛ն՝ արձագանքում էին վերքերը... Եվ Վահան Գողթնացու օրն անցնում էր դրժած երգումի պես...

ՈՒՍՈՒՅԻՉԸ

Ուսուցիչը տարեց էր և իմաստուն՝ լարախաղաց աշխարհի ֆանդն ու ֆելը վաղուց ճաշակած մի մարդ: «Գիտցի՛ր, Վահա՛յ, որդի՛ս, – ծանրաշունչ ասում էր նա, – անվերք հոգի չկա՛, ո՛չ էլ առողջ մարմին, Ալլահն ամենքին իր բաժին ցավը տվել է, որպեսզի մարդ մնան այս աշխարհում»:

Պատանի Հասակում լսած այս խոսքերի խորունկ, դառն ու դժվար իմաստը Վահանը հետզհետե հասկացավ սեփական ճակատագրի, իր շրջապատի, ներս ու դրսի բաղդատումներով: Իրոք էլ, կա՞ ավելի զորավոր ուժ, քան հոգեմարմնական ցավը, որ ձիգ է պահում մարդուս ողնաշարը:

Եթե մի քանի լավ բան էր եղել իր կյանքում, խորհում էր Վահանը, առաջինն այն էր, որ ուսուցիչը՝ բազում գիտելիքների հետ նաև հոգու խաղաղություն ամբարած այդ մարդը, հայտնվել էր իր ճակատագրում: Որ իրեն վիճակվե՛լ էր ունենալ այդպիսի՝ ուսուցիչ, հենց նրա՛ն՝ Համմադ ար-Ռավիային՝ արաբական հնագույն պոեզիայի հավաքող և մշակող, անոխակալ, լայնսիրտ ինչպես իր մասնագիտությունը: չէ՞ որ բանաստեղծությունը ստեղծագործություն է, յուրաքանչյուր ժողովրդի հոգու ճշմարիտ հայելին: Ժամանակի ընթացքում Վահանը հասկացավ, որ Համմադ ար-Ռավիան արժանի է իր երկակի բարձր կոչմանը՝ և՛ բանաստեղծություն հավաքողի, և՛ ուսուցչի, նաև միասիրտ և միահոգի մեկտեղում է այդ երկուսը:

Ուսուցիչ Համմադն էր, որ մանուկ օրերից կրթեց ու լուսավորեց Վահանի արթուն միտքը, տեղեկացրեց նաև հունա-հռոմեական առասպելաբանությունը՝ միշտ և առաջին

հերթին շեշտադրելով իրեն հոգեհարազատ իսմայելականը՝ արաբականը: Վահանն զգում էր, թե ինչպիսի գուրգուրանքով է ուսուցիչը մոտենում իր հավաքած հին արաբական բանաստեղծության նմուշներին, ինչպիսի՜ խնամքով է պահում դրանք: Իսկ երբ կարդո՞ւմ էր Վահանի համար, հաճախ ձայնը՝ հոգու անմիջական արձագանքը, կերկերում էր...

«Օրագրում» տեղ գտած գրառումների կողքին կային նաև ուսուցչի պատմությունները, որոնք, անշուշտ, դաստիարակչական բնույթ էին կրում: Ահա դրանցից մեկը.

Վեց կանոն, որ մարդուս ապահովում են մշտնջենական հանգստությամբ

«Տարիներ առաջ էր տակավին, պատանությանս արշալույսին, երբ իմ արաբ ուսուցիչը պատմեց-նվիրեց ինձ այս պատմությունը՝ իբրև ուղենիշ և պատգամ կյանք մտնելու, մանավանդ կողմնորոշվելու համար նրա բավիղներում: Պատմությունն Արևելքի պայծառապատիվ վեհապետներից մեկի մասին է, մյուսը, որին նույնպես առնչվում է այն, նմանապես քաջավաստակ մեկն է, առաջինի գորքից:

Ինչ-որ պատճառով վեհապետը զայրանում է իր առաջին վեզիրի վրա՝ կողքից եկող նենգապատիր խոսքերին ականջ կախելով, որոշում աքսորել նրան: Արդեն նախկին՝ առաջին վեզիրը սրտով բեկված ճանապարհվում է իր նոր բնակավայրը: Ժամանակ անց վեհապետը, ո՛չ այս, ո՛չ այն, սկսում է կարոտել իր նախկին վեզիրին, քանի որ վերջինս խորատես էր և հրաշալի գրուցակից, մանավանդ՝ խոնարհամիտ և կշռադատող: Հոգու խորքում վեհապետն զգում էր իր վճռի անարդար լինելը:

Ինչևէ, խղճի՜ եկած վեհապետը մեկնումի պատրաստություն է տեսնում և ճանապարհ ընկնում: Տեղ է հասնում բարեհաջող: Հալածական նախկին վեզիրը այնպիսի հոգեշնորհ

խաղաղությամբ է ընդունում նրան, ասես ոչինչ չէր պատահել: Ինքն էլ այնպիսի անտրտում և բարեհաղթ կեցվածք ուներ, ասես ավելի լավ օրի է, քան առաջ: Թերևս այդպես էլ էր...

Վեհապետի աչքից չի վրիպում այս ամենը, մանավանդ, որ միտք ուներ հետ կանչելու նրան, և հարցնում է իր նախկին վեզիրին, թե ո՞րն է նրա նախանձելի վիճակի պատճառը: Նախկին վեզիրը հարգալից խոնարհվում է և ասում, թե հոգեկան և մարմնական հանգստություն պատճառը վեց ոսկե կանոններն են, որ պատգամ է ստացել իր իմաստասեր հորից: Եվ շարադրում է դրանք.

1. Ապավինել Աստծուն,
2. Համակերպվել ճակատագրին,
3. Համբերել,
4. Չհուսահատվել,
5. Մխիթարվել՝ ավելի վատ վիճակի մեջ չլինելու համար,
6. Ամեն բոլոր փրկություն ակնկալել:

Վեհապետի մտքին ու սրտին դուր են գալիս այս իմաստուն խորհուրդները, հորդորում է հալածական նախկին վեզիրին պատրաստվել՝ իր հետ միասին ետ՝ տուն դառնալու: Այնուհետև, պատմում էր իմ ուսուցիչը, պալատ վերադառնալուց հետո պատվիրում է վարպետներին ոսկե տառերով քանդակել այս խորհուրդները արքայական նստավայրի պատին»:

Ուսուցչի պատմությունները, բացի դաստիարակչական լինելուց, նաև գիտելիքի մեծ աղբյուր էին պատանի Վահապի համար: Դրանց շնորհիվ տեղեկանում էր տարբեր երկրների սովորույթների մասին, ծանոթանում այս կամ այն հեղինակի ավանդած պատմություններին, որոնք հիմնականում տեղ էին գտնում «Օրագրում»:

Զոհակենդանիների մասին

«Աստվածներին զոհ մատուցելու երևույթը վաղնջական ժամանակներից է հայտնի: Հույների և հռոմեացիների մեջ այն հասավ ծիսակատարության աստիճանի: Դրանք երկու զանազանակերպ ծիսակատարություններ էին, մեկը՝ ի նշան երախտագիտության և ի փառաբանումն (սրա մեջ է նաև որևէ աղերսի, խնդրանքի, բաղձանքի կատարման բարի կամքը), մյուսն՝ իբրև մեղքերի թողության փաստ: Զոհաբերությունների ի կատար ածման էությունն էլ տարբեր էր:

Ի նշան երախտագիտության զոհաբերության ընթացքում այրում էին զոհաբերվող կենդանու փորոտիքը միայն՝ մսի բաժինը (կամ նրա մի մասը) թողնելով հոգևորականին: Մեղքերի թողության պարագայում զոհ մատուցողին ոչինչ չէր հասնում, մնացյալ միսն ամբողջությամբ հոգևորականինն էր:

Այլ սահմանումներ էլ կային: Նախամեծար էր զոհակենդանիների մատղաշ և առողջ լինելը, նաև՝ պարարտ: Որոշված էր, թե ո՞ր Աստծուն ի՞նչ զոհ պիտի մատուցվի: Զոհակենդանիներ էին համարվում կովերը, եզները, հորթերը, գառներն ու ոչխարները, այծերն ու աղավնիները, նաև՝ աքաղաղը... Ըստ հռոմեացիների՝ ամեն աստված ուներ իր նախընտրելի կենդանիները:

Զոհաբերման ընթացքն էլ մտածված էր՝ նրբորեն, ո՛չ բիրտ: Զենելուց, մորթելուց առաջ զոհակենդանու գլխին բռով կամ սկուտեղով ընդեղենի աղի և բոված հատիկներ էին շաղ տալիս, երբեմն՝ նաև ծաղիկներ, իսկ եզների, գառների ու այծերի կճղակները ոսկեգօծում էին: Հմուտ զոհամատուցյուններն իրենց ծիսական և վայելչագեղ հանդերձանքով լրացնում էին տեսարանը:

Եթե զոհաբերությունն ուղղված էր երկնքի աստվածներին, զենելուց առաջ զոհի գլուխը բարձրացնում էին վեր, իսկ

եթե դժոխքի աստվածներին՝ զոհաբերվող կենդանու գլուխը թեքում էին վար... Գնալով ճոխանում էր զոհաբերման արարողությունը՝ նրան տրված կարևորությունը զուգահեռ: Նախնական շրջանում զոհաբերման ծեսն իրականացնում էր մեկ քուրմ, հետզհետե նրանց թիվն աճելով հասավ քրմերի խմբի...

Հետաքրքիր էր, որ զոհակենդանիների փորոտիքը կամ մորթին այրելով՝ ծիսակատար քրմերը մեկնաբանություններ էին անում. ասենք՝ արա՞գ, թե՞ դանդաղ էր այրվում, ծուխն ուղիղ վե՞ր էր բարձրանում, թե՞ թեքվում աջ կամ ձախ...

Զէ՞ որ կրակն էլ, ի վերջո, ամեն անգամ տարբեր ձևով էր վառվում:

* * *

Տարբեր է իրողությունը Հնդկաստանում: Կովն, օրինակ, համարվում է սրբազան կենդանի և նրան դիպչելը մեծ մեղք է, հանցագործություն: Սակայն սա հսկայածավալ երկրի այն վայրերում, ուր բրահմանական կրոնն է տիրապետող: Նույն Հնդկաստանի տարածքում, ուր գերիշխողը բուդդայական կրոնն է, կովն ընդունելի է իբրև զոհ, դրա փոխարեն սրբազան է համարվում սպիտակ փիղը:

Հետաքրքիր մեկնաբանությունների հիմք է ծառայում սպիտակ փղի հանգամանքն ինքնին: Ըստ բուդդայականների՝ սպիտակ փղի մեջ են հանգրվան գտնում քրմերի, սրբերի, հերոսների ու տիրակալների հոգիները: Փղի ճեղմակությունն էլ համարվում է նրա անեղծ մաքրություն և անարատության գրավականը: Սպիտակ փիղ ունենալը բոլորին թույլատրելի է. այդ արտոնությունը օժտված են հզորները՝ տիրակալները միայն»:

Ինքնագոհություն

«Որքա՛ն ավելի մեծ է և հոգեկեցուլյց մարդկայի՛ն զոհաբերությունը՝ իմացական ու հոժարակամ, նույնքան էլ՝ բոլորանվեր Սիրո հաստատումը Աստծուն և նրա հավատամքին: Հին աշխարհի հույն ականավոր մտածող Պլուտարքոսը իր աշխատություններից մեկում՝ «Ալեքսանդր և Կեսար», բերում է մարդկային զոհաբերության՝ ինքնագոհության երկու նմուշ: Ճանապարհային այս օրագիրս հարստացնելով մեծերի խոսքով, ուզում եմ մեջբերել այն.

«Երբ Ալեքսանդրն իմացավ, որ Կյուրոսի գերեզմանը կողոպտված է, հրամայեց մահապատժի ենթարկել այդ հանցագործությունը կատարած Պոլիմաքոսին, թեև նա Պելլայի ամենաանվանի քաղաքացիներից մեկն էր: Կարգալով տապանագիրը՝ հրամայեց նույնը գրել նաև հունարեն, իսկ այն ասում էր. «Ով մարդ, ով էլ որ լինես դու և որտեղից էլ հայտնվես, քանզի ես գիտեմ, որ դու գալու ես, ես Կյուրոսն եմ՝ պարսկական տերության ստեղծողը: Չզրկես ինձ մի բուռ հողից, որ ծածկում է իմ մարմինը»:

Այս բառերն Ալեքսանդրի վրա ուժեղ տպավորություն թողեցին՝ նրան գցելով մարդկային ճակատագրի անհաստատության վերաբերյալ դառը մտորումների մեջ:

Այստեղ Կալանոսը, որը երկար ժամանակ տառապում էր ստամոքսի հիվանդությամբ, խնդրեց իր համար խարույկ սարքել: Զիով մոտենալով խարույկին՝ նա աղոթեց, ցողեց իրեն, ասես թե զոհակենդանի լիներ, և իր մազերից մի փունջ կտրեց՝ որպես ընծա աստվածներին: Ապա բարձրանալով խարույկի վրա՝ հրաժեշտ տվեց ներկա գտնվող մակեդոնացիներին, նրանց և թագավորին (Ալեքսանդրին) խնդրեց օրն անցկացնել ուրախ կերուխումով և ասաց, թե թագավորներին ինքը շուտով կտեսնի Բաբելոնում:

Այս խոսքն ասելով՝ պառկեց ու գլուխը ծածկեց: Կրակն ավելի ու ավելի մոտեցավ, բայց նա տեղից չչարժվեց, չչարժեց ո՛չ ձեռքը, ո՛չ ոտքը:

Այսպես, իր երկրի իմաստունների հին սովորույթի համաձայն՝ նա ինքն իրեն զոհաբերեց աստվածներին:

...Շատ տարիներ անց Աթենքում նույն բանն արեց մի ուրիշը՝ ծագումով հնդիկ, որն այդ ժամանակ գտնվում էր Կեսարի չքախմբում: Մինչ այժմ այնտեղ կարելի է տեսնել մի մահարձան, որն անվանում են «հնդիկի շիրմաքար»... գրում է Պլուտարքոսը»:

* * *

Բոլորին էր հայտնի (ամիրապետից մինչև վերջին ծառան), որ իր մշտալուռ, ազգանվեր ծառայությամբ հայտնի գիտնական և ուսուցիչ Համմադ ար-Ռավիան իր բազում աշակերտների մեջ ամենաարժանին համարում էր Վահապին: Խալիֆի և մյուս իշխանավորների կանանցից ծնված սերունդը առանձնապես վառված չէր գիտելիքներ ձեռք բերելու ծարավով. չնայած ծնողները տենչում էին իրենց ժառանգներին մտքով հարուստ տեսնել, քանզի գիտեին, որ դա մեծ ուժ է: Ուսուցիչն էլ ջանք ու եռանդ չէր խնայում դրա համար, սակայն ցավով համոզվում էր, որ թագավորանիշ այդ երիտասարդները հաճախ նախընտրում էին մառանապետի կամ ախոռապետի ընկերակցությունը... Վահանը տեսնում էր այդ ամենը և ոչնչով չէր ցուցանում այդ: Պահեր կային, երբ զայրացած ուսուցիչը պատժում էր թանձրամիտ աշակերտներից մեկնումեկին՝ իր պարտականությունները չկատարելու՝ դասը չպատրաստելու համար: Վահանը գաղտագողի օգնում էր վերջինիս՝ արժանանալով սրա անկեղծ սիրուն ու համակրանքին: Այդպես տաճիկ շատ երիտասարդների հետ հոգեկիցներ էին դարձել, կապվել խորն ու անխախտ բարեկամուլթյամբ:

Իր ներկայությամբ չէ, բայց քիչ-քիչ Վահանի լսողությանն էին հասնում այն գովեստները, որոնցով ուսուցիչն արժևորում էր Վահապին՝ իր ընկեր գիտնականների ու բանաստեղծների մտերիմ շրջանակում: Եվ ոչ միայն նրանց: Ուսուցչի մտերիմ Սիբավեյսը՝ արաբերենի Առաջին քերականության հեղինակը, որ հմուտ լեզվաբան էր, Վահապի մեջ տեսնում էր ապագա գիտնականին: Ծերունազարդ բանաստեղծ Աշ-Շամմախը ևս Վահապին գնահատողներից էր: Համմադ ար-Ռավիայի գործընկեր, բանահավաք հայտնի Զաննադը, ճանաչված աստվածաբան Մալիք իբն Դինարը համակարծիք էին, որ արքունի դիվանադպիր դառնալու ամենաարժանի թեկնածուն Վահապն է:

Ինքը՝ ոստիկան Մրվան II-ը (որ սպանվեց 750 թվականին) Վահապի հետ հույսեր էր կապում իբրև դիվանագիտական ասպարեզում երկրին օգտակար անձի: Մինչդեռ ամիրապետ Հիշամ իբն ալ-Մալիքը, նախատեսում էր Վահապին վստահել զորապետի կոչումը:

ԱՐՅԱՆ ԿԱՆՉ

նքը՝ Վահանը, հոգով ու մտքով ուրիշ տեղ էր՝ հայրենի եզերքներում: Պատանուլթյան օրերին եղած հիշարժան մի դեպք վերջնականապես ճշտելու եկավ նրա ներքին կողմնորոշումը, որն իրականում այլ բան չէր, քան արյան կանչ...

Տասնյոթամյա պատանի էր, երբ մի անգամ տարեկից ընկերների հետ գնաց մոտակա մոլսալլան (աղոթատեղ)․ միջնադարյան արաբական քաղաքներում այսպես էին կոչվում ծայրամասերում տեղակայված հրապարակները, ուր ընթանում էին տոնախմբուլթյուններ, ռազմախաղեր, տոնավաճառներ: Հանկարծ ընդհանուր տոնական տրամադրուլթյունը խախտվեց բռնկված կովշտոցի աղմուկ-աղաղակով... Ի՞նչ էր եղել: Բեդվիհների շրջանում գործում էր քաֆարի օրենքը, երբ այս կամ այն ցեղախմբին վստահվում էր ճանապարհի հսկողությունն ու պաշտպանությունն այդ տարածքում․ անցնող-դարձող քարավանների, ճանապարհորդների անվտանգուլթյունն էին ապահովում: Ցեղը դրա համար վարձատրվում էր աչքի ընկնող գումարով, և մեկ այլ խմբավորում իրավունք չունեիր այդ ընթացքում խառնվելու այդ գործին:

Օտարազգի վաճառականների մի խմբից քաֆարն իրականացնող բեդվիհների խումբը ապօրինաբար պոկել էր հավելյալ գումար, ուրիշների էլ ախորժակն էր բացել: Մի անօրենուլթյանը հետևել էր մյուսը․ ծեծում էին երեք միհեստ (անաստված, հերետիկոս՝ ըստ իրենց) վաճառականի: Վահանն իր ընկերների հետ մոտակայքում էր, երբ սկիզբ առավ այդ աղմուկը: Վաճառականներից երկուսն ասորի էին,

երրորդը՝ հայ: Վահանն այդ իսկույն զգաց (ինքն էլ չգիտեր՝
ինչպես). եթե թխամաշկ ու թխահերին մնա, ասորիներն էլ
այդպիսին են, ինչո՞ւ մտքում կայծակեց, որ այն մեկը՝ առա-
վել տարիքավորը, հայ է: Մինչ իր տարեկիցները դիտում էին
ծեծկոտուքը, Վահանը ներքին մղումով խոյացավ առաջ...
Բաժանեց նրանց, օրենքը հիշեցրեց, մեկ-երկուսին էլ ինքը
հարվածեց (քանի որ տաս-քսան հոգով հարձակվել էին երեք
վաճառականների վրա), մի քանի հարված էլ ինքն ստացավ...
Հետո երկար ժամանակ ցավում էր ճակատոսկրը... «Դու ին-
չո՞ւ ես խառնվում, ամիրա», – գոչել էր բեզվիհներից մեկն
ու մահակը վրա բերել...

Տարօրինակն այն էր, որ այդ ամենին ամենևին չէր միջամ-
տում մոտակայքում գտնվող մուհրասիբը՝ շուկայի հսկիչն ու
պատասխանատուն, որի պարտականությունն էր ոչ միայն
կարգ ու կանոն հաստատելը, այլև պահպանելը:

Առավել ցնցողը դրան հետևած տեսարանն էր. Վահանը
լսել էր, գիտեր, որ արաբների մեջ ընդունված է խփված ոչ-
խարի կամ ուղտի թարմ արյունը խմելը: Բայց չէր տեսել եր-
բեէ... Բեզվիհները շրջապատեցին ուղտին. ոմանք մեջքերին
կապված գոտիներից ու ծոցերից հանեցին մետաղյա փոքրիկ
թասիկներ...

Վահանը հիշում էր, որ գլուխը պտտվեց, մլարը պատեց
աչքերը... Այդպե՞ս սկսվեց հոգու բեկումնային շրջանը, չգիտեր,
բայց մոտալլայում եղած միջադեպից հետո մի բան անդարձ
փշրվեց իր ներսում: Ծիշտ է, ընկերները ջուր բերեցին, լվա-
ցին երեսն ու ճակատը, իսկ ջուրն արաբների համար գրեթե
սրբազան հեղուկ է, առատաձեռնություն, նաև բարեկամա-
կան օգնություն խորհրդանիշ...

Տուն դառնալով ու փակվելով իր սենյակում՝ երկար ժա-
մանակ չէր կարողանում սթափվել: Մահճակալի կողքին
դրված սառը ջրով ևս մեկ անգամ լվացվելուց հետո անմի-
ջապես նստեց գրասեղանի առջև ու «Օրագրում» շարադրեց.

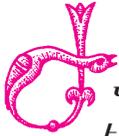
Քստմենելի երևույթ

«Արքունիքում լինելու իմ ժամանակաշրջանում ականջալուր եմ եղել հակաաստվածային, հակաբնական մի երևույթի. ինչպես տաճիկ բռնակալներից ոմանք ջահելների արյուն են ըմպում՝ երիտասարդանալու՝ չարաշունչ հուլյսով... Հատկապես մատաղատի կույսերի... Այսպե՛ս արատավորել Աստծո ստեղծած աշխարհը, այսպես ապերախտ լինել ծնվելու և ապրելու երջանկության դիմաց...»

Ավելին գրել չէր կարող. արյունն արդեն սառել էր երակներում...

ԱՐՔՈՒՆԻ ԴԻՎԱՆԱԴՊԻՐԸ

ամանակ ի վեր, ինչ արքունի ղիվանադպիրն էր Վահագ-Վահանը, մի տեսակ օրինական իրավունք էր նվաճել իր ռազմական զբաղումները կրճատելու՝ ի հաշիվ պալատում արվող գրական ու երաժշտական հավաքույթների: Հետաձգված հայտնի մեջլիսը սպասում էր իրականացման. դուրս էր գալիս, որ տաճիկները՝ Իսմայելի ցեղը, ասպատակություններից ու տարածքներ, ժողովուրդներ նվաճելուց բացի նաև խոսքի՝ և մեղեդո՛ւ նվիրչալներ էին: Վահանը հոգու աչքով կշռում էր, թե նժարի որ կողմն է ծանր: Ծանրը, անշուշտ, ռազմականն էր, բայց երգ-մեղեդային և բանաստեղծության կողմն էլ պակաս չէր: Հետո, Վահանին հաճո էր հոգեխռով այն արբեցումը, որով արաբներն ըմբռնվում էին թե՛ բանաստեղծությունը, թե՛ երգ-մեղեդիները, կարծես հոգեկան մաքրման խոստովանարանով անց կենային:

Վերջին շրջանում, սակայն, Վահանին ահավոր հոգնածություն էին պատճառում արքունի մեծամեծերի նախաձեռնած կրոնական հավաքները: Կրոնական փիլիսոփայության ջատագույններ լինելով՝ նրանք յուրաքանչյուր պատեհ առիթով (իսկ տարեցույց-տոնացույցը դրա համար պարարտ հող էր) հավաքում էին ոչ միայն արքունական դասին, այլև ողջ արաբական ընտրանուն, նաև երիտասարդությանը, և երկարուձիգ քննարկում Ալլահի և մարդու փոխհարաբերության հարցը: Դրանք, անկասկած, հետաքրքիր, մտորել տվող հարցեր էին, սակայն... անպտուղ, և, ի վերջո, ոչնչի չէին հանգեցնում: Այդքա՛ն տարվա հավաքույթների արդյունքն ի՞նչ էր. նույն անփոփոխ ճշմարտությունը, ո՛չ մի

նոր բան: Մտածող արաբներին հուզում էին նաև մարդու ճակատագրի և Ալլահի գերակայություն, նրա դատաստանի և մարդու կայացրած վճռի խնդիրները, սրանցից բխող բազում մանր հարցեր: 8-րդ դարում և ապա տարրորոշվել էին կրոնական փիլիսոփայության երկու հիմնական խմբավորումներ՝ ջարրիտները (որոնք համոզված էին, որ մարդն ուղղակի իմաստով կախված է Ալլահի կամքից) և քադարիտները (որոնց հարում էին մութագիտները), ըստ որոնց մարդն ընտրություն հնարավորություն ունի՝ կամքի ազատություն և պատասխանատվություն՝ դրանից բխած արարքների համար:

Սկիզբ էր առնում թասավուֆ կոչվող կրոնական ուղղությունը (սուֆիականություն): Սրանց նախորդները զաքիդներն էին (ասկետները), որ ասպարեզ էին եկել արդեն իսլամի առաջին դարում: Նախապես նրանք չունեին գաղափարների մշակված կառույց, ջատագովում էին ճգնավորությունը, հրաժարումն աշխարհիկ վայելքներից՝ համոզված, որ աղոթքներն ի վիճակի են նրանց հասցնել արբեցումի այն գերաստիճանին, որը կնպաստի Աստծուն մերձենալուն:

Ուսուցչի՝ Համմադ ար-Ռավիայի հետ Վահապին վիճակվել էր լինել զաքիդների հավաքներում: Մտաբերում էր, որ նման բազմամարդ, ծեսերով, խոսք ու ձայնով, երգով հագեցած ժողովները մեծ, շատ մեծ կենսուժ էին խլում իրենից: Անկասկած, մյուսներից էլ, սակայն ճակատագրի բերումով ժամանակից շուտ իմաստնացած Վահանը սկսել էր գնահատել թուղ տարիները: Առանց այն էլ պալատական առօրյան ծանր էր, հոգնեցնող, սիրտ մաշող: Դրա հետ մեկտեղ ավելանում էր հոգեկա՛ն, հոգո՛ւ ամայացումը...

Բարեբախտաբար, վերջերս, հեռավոր Իսպանիայում գտնվող իրենց եղբայրակիցների շնորհիվ խալիֆաթ էր ներթափանցել «չանտրանջ» կոչվող շատ հետաքրքիր խաղը (հետագայում պարսիկներն այն անվանեցին «չահ-մատ», որ

պարսկերեն նշանակում է «չահը մահացավ»): Այդ խաղով երբեմն տարվում էր նաև Վահապն իր ուսուցչի հետ:

Նման հավաքույթներից հետո Վահանը ներամփոփվում էր իր մեջ, բազում հակասական մտքերի գիրկն ընկնում, որովհետև ահագին ժամանակ էր, որ ընթերցում էր Ավետարանը, ինքն իր մեջ, ինքն իր համար բազդատումներ անում: Նա միշտ շնորհապարտ էր ուսուցչին՝ Համմադ ար-Ռավիա-յին, որն իր մանուկ օրերին նրբանկատորեն հնարավորութ-յուն ստեղծեց, որ Վահապը հայերեն էլ սովորի: Ելակետը՝ դարձյալ արժեքավորի, բարձրի, օգտակարի դիրքերից. քանի որ հայերենով կա գեղեցիկ գրականություն (ինքը՝ ար-Ռավիան այդ կողմով էլ շատ բան գիտեր...), արժե, որ Վահապն իմանա այդ լեզուն: Վահանը հիմա դրա համար որքա՛ն երախտապարտ էր նրան:

Հայերենի ուսուցիչը կամավոր դավանափոխ եղած հայ էր՝ օտարի անունով՝ Մանսուր: Մանսուրը երբեք չանցավ նուրբ սահմանը՝ ուսուցման և աշակերտի հետ հոգեփրկա-րար թեմաներով խոսելու մասին: Ի տարբերություն արաբ ուսուցչի՝ նա սոսկ լեզու ուսուցանեց փոքրիկ Վահանին՝ միշտ նրա և իր միջև անախորժ անջրպետ թողնելով: Վահանն այդ զգալո՞վ էր նաև, որ գնահատում էր ուսուցիչ Համմադ ար-Ռավիային: Մանսուրն ամուսնացած էր արաբուհու հետ, մի աղջիկ զավակ էլ ուներ. այդքանը: Հայտ-նի չէ, թե ինչ պայմաններում է Մանսուրը հայտնվել տաճ-կաց արքունիքում, որն է նրա հիմնական անելիքը. չէ՞ որ հայերեն սովորեցնելու առանձնապես անհրաժեշտություն չկար, ո՛չ էլ այդպիսի ցանկություն ունեցող: Ուրեմն ի՞նչ էր անում, ինչո՞վ էր ծառայում Մանսուրը Իսմայելի ցեղի զավակներին, այն էլ՝ արքունիքում: Տարին-տարուն պատա-նի Վահապ-Վահանը ըմբռնեց... անըմբռնելի՛ն. Մանսուրը լրտես էր, այն էլ՝ իր հայրենակիցների վրա նշանակված. գնա-ցող-եկող հայերի, նաև այլազգիների, ասենք՝ հույների, ասո-

րինների... Նեղ, փոս ընկած ճակատով մանրաչյա այս մարդը նման չէր Վահանի իմացած հայերին ո՛չ միայն արտաքինով, այլև բնույթով, վարքուբարքով. մշտապես շատ ցածր ձայնով էր խոսում, քայլում էր հնարավորին չափ անաղմուկ՝ մացառուտում որսին հետևող լուսանի պես, միշտ՝ զգոն, ականջը՝ ձայնի... Արդեն այրական տարիքը թևակոխած Վահանը, որ մանուկ օրերից գիտեր այդ մարդուն, չէր հիշում մի դեպք, որ Մանսուրին զայրացած կամ դժգոհ տեսած լիներ: Նրա կինը՝ արաբուհի Նադբան, դուստրը՝ Զուլայը, միշտ ժպիտով էին նայում Վահանին. Նադբան շատ հյուրասեր էր, ինչպես ընդունված է արաբների շրջանում, ամեն անգամ քաղցրավենիք էր պահած լինում Վահապի համար, երբ նա հաճախում էր Մանսուրի հարկաբաժինը՝ հայերենի դասեր առնելու: Պահ եղավ, երբ Վահանն ինքն իրեն մտորեց, թե իրո՞ք հայ է Մանսուրը, կամ՝ լրի՞վ հայ է...

Հիմա, երբ արդեն հայերենի ուսուցման շրջանն անցել էր, հավատուրաց այդ մարդը Վահանի համար ասես հին կողպեք լիներ՝ մանկուլթյան օրերից հայտնի, նաև՝ արդեն ժանգոտ, ուրեմն՝ հավիտյան փակ, լուված...

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՆԵԾԿԱՏՈՅՆԵՐ

անսուրբի զբաղեցրած սենյակները պատկից էին Վահանի հարկաբաժնին: Արքունիքում պատերը հաստաբեստ էին, ծանրաշուք, մուսյլ, կարծես զգացնել էին տալիս, որ այդ պատերի ետևում այնքան էլ բարի էակներ չեն ապրում: Ինչևէ: Իր բախտի հետ հաշտված Վահանը չէր էլ խորանում, թե ինչո՞ւ է ինքն այստեղ ապրում, ասենք, պալատի ա՛յս թևում, և ո՛չ թե մյուս... Իր շրջահայացություն շնորհիվ նկատել էր, որ շա՛տ-շատ տաճիկ իշխանավորներ իր հարկաբաժնի շքեղության կե՛սն իսկ չունեցող բնակարաններում էին կենում: Ավելիի մեջ խորամուխ չէր լինում: Հարկաբաժինն ամեն օր կամ օր ու մեջ մաքրում էին սպասավորները. Վահանն ինքը խնդրեց, որ մաքրություն երկար-բարակ արարողությունն ամեն օր չլինի, քանի որ խանգարում էր իրեն աշխատել, մտածել առանձնության մեջ, ինչը շատ էր սիրում: Եթե իր դժվար կյանքում անբժշկելի վերքերի կողքին հոգին լիացնող պահեր էլ կային, ապա առաջինը մենություն՝ նճ էր, մենության ընծան, որ աստվածայինից է, սակայն մահկանացուն միշտ չէ, որ զգում է դրա արժեքը, քանի որ կյանքում բոլորը չէ, որ հասնում են իմաստնություն:

Այսպես, լուռության մեջ ապրող Վահանը վերջերս իր գիշերային անդորրը խախտված էր գտնում, բայց որևէ մեկին ասելու կամ պատճառը բացահայտելու անհրաժեշտություն չէր տեսնում:

Վերջերս, կեսգիշերից անց, խորունկ լուռության մեջ կանացի լացի խեղդված հեծկտոցներ էին լսվում: Սկզբում Վահանը գլխի չէր ընկնում, հետո տարրորոշեց, որ լացի ձայնը պատկից բնակարանից է գալիս... Լալիս էր Նադբա՞ն՝ Ման-

սուրբի կրօնը: Կարծես թե այդպես էր: Այդպես էր: Մեկ-երկու օր հեծկլտոցի ձայնը չկար, հետո նորից սկսվեց... Ցերեկն էլ միմյանց տեսնելիս ու «Ալլահ աքբար»-ով ողջունելուց հետո Վահանը չտեսնելու էր տալիս Նադբայի՝ լացից ուռած աչքերը: Ինչ մնում է Մանսուրին, նրանից գլուխ չէիր հանի. նրա դեմքի արտահայտությունն անփոփոխ էր, նրա ուրախ կամ տխուր վիճակի մասին դեմքից չէիր իմանա՝ դեղնամաշկ, մանր, սև աչքերով դիմակ, ահա բոլորը: Ցերեկները Մանսուրն ինչ-որ տեղ էր գնում, տանից դուրս էր գալիս, մինչ Նադբան տանն էր միշտ դատեր՝ Զուլալի հետ: Զուլալն արդեն հասունացել էր, գեղեցիկ օրիորդ էր դարձել, բայց, ի տարբերություն արաբուհիների, ասող-խոսող ու զվարթադեմ չէր: Մոր պես...

Մի օր էլ Վահանը տեսավ, որ արքունիք մտած և կանացի տարբեր սենյակներում երթուղարձ արած մարաբուտը (գրբաց, կախադ) իրենց կողմն է գալիս: Իրոք, զգացողությունը չխաբեց: Նադբան ընդունեց նրան հարգանք և ներս հրավիրեց: Վահանն իր ձեռագրերի հետ էր՝ խորասուզված աշխատանքի մեջ, երբ դռան բացվածքում երևաց դեռատի Զուլալի նուրբ կերպարանքը: Աղջիկը ներողություն խնդրեց ընդհատելու համար և մոր անունից հրավիրեց Վահանին իրենց մոտ՝ ասելով, թե գուցե հարցե՞ր ունի մարաբուտին ուղղելու, չէ՞ որ նա այնքան էլ հաճախ չի գալիս այս կողմերը...

Վահանը պատասխանեց, որ սիրով կգա մարաբուտին տեսնելու: Նա մի քիչ դրամ վերցրեց՝ վարձատրելու գրբացին, նաև՝ ծաղիկներ իր պատուհանի սափորից (որ ամեն օր փոխում էր սպասավորը)՝ մոր և աղջկա համար:

Ներս մտնելով՝ Վահանը տեսավ միջին տարիքի մի կնոջ, որ սեղանի մոտ նստած տանտիրուհու հյուրասիրած կուկուսն էր վայելում՝ ձեռքերով վերցնելով հատկապես հարգի համարվող խոշորահատիկ կուսկուսը (ընդեղեն): Սեղանի

մյուս կողմում իրենց համար միշտ նախընտրելի կանաչ թեյի պատրաստություն էր տեսնում Նազբան: Վահանը նստեց: Զուլալի բերած թասիկի մեջ ձեռքերը լվանալուց հետո մարաբուտն անցավ թեյին: Այդ ընթացքում նա անթաքույց գննում էր Վահանին: Վահանի մտապատկերում դրոշմվեցին գրբաց կնոջ դեղնամաշկ, հինայի հետքերը պահպանող ձեռքերը՝ արծաթե խոշոր մատանիներով բեռնված: Կարծես թե այդ մատանիների մեջ էլ կախարդանք լիներ:

– Ի՞նչ կուզենար իմանալ արժանապատիվ տերը, – դիմեց մարաբուտը գլխի թեթևակի խոնարհումով: Վահանն ուսերը վեր քաշեց՝ հասկացնելով, որ ընդհանրապես... Ուղղակի որևէ բան չկա:

Դարձյալ գլխի խոնարհում անելով՝ գրբաց կինը խնդրեց Վահանի ձախ ձեռքը... Երկար ու երկար նայում էր, գննում՝ ստեպ-ստեպ հայացքը մեխելով Վահանի աչքերին: Հետո գնալով մոռյվեց, էլի ու էլի տրորում էր Վահանի ձեռքը, ասես նո՛ր, ուրիշ բախտագծեր գտնելու համար այնտեղ... Ժամանակ անցավ՝ քիչ, բայց ծանր: Մարաբուտը սև ու խոշոր, ծարիրած աչքերը բևեռեց Վահանի դեմքին.

– Ամիրան տխուր է, – ասաց, – միայնակ ամիրան հոգու ընկեր է փնտրում, չէ՞, թե՞ մարմնի:

Հետո էլի շփեց Վահանի ձախ ձեռքը, ինչ-որ աղոթք մրմնջաց, ապա բարձրաձայնեց.

– Ճանապարհ ունի գնալու ամիրան, մեծ, կարևոր ճանապարհ, բայց այդ ճանապարհի վերջը չի՛ երևում...

Տիրող լուսթյան մեջ մարաբուտը շարունակեց.

– Վերջը չի երևում..., – հոգոց հանելով՝ ամփոփեց մարաբուտը, վերցրեց Վահանի՝ իրեն պարզած փողը և շնորհակալություն հայտնեց:

Վահանը վեր կացավ, շնորհակալություն հայտնեց տանտիրուհուն, մարաբուտին: Առջևում տխուր օր էր՝ «Վերջը չի երևում» կանխորոշումով:

ՓԼՎԱԾՔ

յդ օրը Վահանն արթնացավ ինչ-որ անսովոր բանի գիտակցությունից. պատկից սենյակում, որ Մանսուրի բնակարանն էր, ասեիր աղմո՞ւկ, չէ, բայց ինչ-որ բան էր կատարվում: Գետնին ընկնող ու փշրվող սափորի ձայն լսվեց: Զուլալը ինչ-որ բան էր խոսում, Մանսուրի խեղդված ձայնն էր լսվում: Նազբայի՝ կնոջ ձայնը չկար սրանց մեջ: Այրմարդու երկար ու խորը աղաղակ լսվեց, հետո՝ Զուլալի զսպված լացը: Լռություն տիրեց... Քիչ անց իր դուռը թակեցին: Վահանը մոտեցավ. Զուլալն էր՝ Մանսուրի դուստրը: Այլայլված, ոտքից-գլուխ դողալով՝ նա խնդրեց Վահանին իրենց կողմն անցնել: Վահանը շտապեց Զուլալի հետքով... Յածկեկ, հարմարավետ գորգապատ բազմոցին բերանքսիվայր պառկել էր Մանսուրն ու երեսը ծածկել ձեռքերով: Նա հոգու խորշերից եկող ինչ-որ ձայն էր արձակում՝ լացի և տնքոցի արանքում... Զգացվում էր, որ մի անպատմելի բան է կատարվել. ի՞նչ, ո՞ւր է Նազբան: Զուլալն առաջարկեց նստել, ինքն էլ նստեց Վահանի դիմաց: Մանսուրը շուռ եկավ, նստեց և դիմելով դստերն ու Վահանին՝ խոսելու ձայնով ասաց.

– Վա՞տ ամուսին եմ եղել նրա համար, վա՞տ հայր եմ եղել քեզ համար, Զուլա՛լ, ասա՛... Նրանից բացի ես ուրիշ կին չեմ ճանաչել, հավատո՞ւմ եք, և այսպե՛ս թքել իմ երեսին այսքան դոստ ու դուշմանի դիմաց, ինչո՞ւ ար, ինչո՞ւ...

Վահանի գիտակցությանը հասավ, որ Նազբան... փախել է մեկ ուրիշի հետ: Ասես լախտի հարված՝ իջավ այդ գուլժը նաև նրա գլխին... Հաճելի բան չէ: Թեև հատուկ համակրանք չուներ Մանսուրի նկատմամբ, բայց և այնպես տարբերում

էր նրան իբրև Հայրենակցի: Ի վերջո, Մանսուրը նրան ոչ մի վատ բան չէր արել. եթե չհաշվենք լավութունը՝ սովորեցրել էր Վահանի մայրենին, որը քիչ բան չէր...

Եվ զարմանալի բան. Մանսուրը, որ սովորաբար տաճկերեն (արաբերեն) էր խոսում, հանկարծ (վշտի՞ց, թե՞ ինչ) սկսել էր խոսել հայերե՛ն...

Դուստրը՝ Զուլալը, զարմացած նրան էր նայում, քանի որ չէր հասկանում, թե ինչ է ասում հայրը, թեև կռահում էր միտքը.

– Տաճիկներն անեծք ունեն՝ «Թող նրա կանայք բաժանվեն»... Ինքն իմ միակն էր, խեղճուկրակ, աղքատից աղքատ ընտանիքից էր, – հայերեն շարունակում էր Մանսուրը, – վերցրի, կերակրեցի, հագցրի, տիրուհի դարձրի և իմ կինը, բարերարեցի իրենց ողջ ընտանիքին, վա՞տն եմ եղել, ասա՛, – դիմեց նա արդեն Վահանին՝ երևի գիտակցելով, որ հայերեն է խոսում, իսկ Զուլալը հայերեն չգիտի: Գուցե չէր էլ ցանկանում, որ Զուլալը լսի այդ խոսքերը: – Այսպես... խայտառակեց ինձ, գցեց անդուռն բերանները...

Եվ Մանսուրը նորից հեծկլտաց լացի և տնքոցի արանքում տատանվող իր ողբով...

Ինչ-ինչ, բայց նման բանի Վահանը չէր սպասում: Զուլալը հասունացած աղջիկ էր, շուտով նրա գուլգուլթյան խնդիրը պիտի վճռվեր, այս ի՛նչ արեց Նաղբան, իր այդ արարքով ստվեր նետեց նաև դստեր անվանն ու պատվին... Ո՞վ էր տեսնես գայթակղիչը... Նաղբայի փախուստի գուլժը արքունիքի ամեն ծակուծուկ (հատկապես կանանո՞ց...) մտնելուց հետո իրիկնադեմին մեղվապարսի պես բզզում էր պալատի վրա... Վահանը տեսավ չարախինդ դեմքեր, տեսավ դեմքեր զարմացած, բայց տարաբախտ Մանսուրի հանդեպ կարեկցանքով լցված ո՛չ երես տեսավ, ո՛չ էլ խոսք լսեց... «Ահա՛, ա՛յս է մարդկանց մեծամասնությունը՝ դիմացինի ցավին անհաղորդ», – մտածում էր: Հիշեց ուսուցչի՝ Համ-

մադ ար-Ռավիայի խոսքը. «Կենդանական աշխարհում ամենադաժան արարածը... մարդն է (վատ մարդը)»:

Սիրտը ցավում էր Մանսուրի համար: Լավ բան չեղավ, չէ: Մեղք է Ձուլալը...

Վահանը նմանօրինակ մի դեպք հիշեց... Բայց դա ավելի դառն պատմություն էր՝ կանացի նկարագրի անախորժ բացահայտումով, քանի որ ոմն իշխանուհի տարիներով խաբել էր ամուսնուն՝ մի ուրիշ իշխանի հետ կապված լինելով, մինչև որ դիպվածը քանդել էր հանգույցը... Այստեղ Նադբան գոնե շիտակ վճռել է հարցը. վերցրել ու փախել է սիրած մարդու հետ: Նադբայի սիրո (գուցե ուշացած սիրո) այդ բաժինը, ճիշտ է, ցավ ու արցունք դարձավ ամուսնու և որ ավելի վշտալի է՝ դստեր համար: «Անիմանալի է մարդ արարածը, իսկը խեցի, չգիտես՝ ի՞նչ կա նրա ներսում», – մտորում էր Վահանը:

ՎԱՏԱՆՆ ՈՒ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԸ

...րբ, ե՞րբ մանուկները հանգրվանեցին իր հոգու խորքերում, սրտի մեջ, ծաղկեցրին հուլթյունը, Վահանը չէր հիշում: Գիտեր սակայն՝ դա եղավ հենց մանկուլթյան, իր՝ ականա հավատուրաց մանկուլթյան օրերին, երբ ինքն էլ երեխա էր... և մեծանում էր տաճիկ հասակակիցների հետ: Հիշում էր իրենց խաղերը, կռիվներն ու վեճերը, տարանցիկ հաշտուլթյունները, և իրեն՝ լայն բացված կապուլթյա աչքերով: «Օրագրում» գրառումներ ուներ նաև իր կապուլթյա աչքերի մասին, որպիսիք հազվադեպ էին հանդիպում տաճիկների մոտ.

Իմ կապուլթյա աչքերի մասին

«Խորհել եմ այս մասին այն ժամանակից ի վեր, երբ զգացի, որ ընդունակ եմ մտածելու և վերլուծելու: Ինչո՞ւ կապուլթյա են աչքերս, չնայած մեզանում էլ, ինչպես հայր Խորենացին է վկայում, խաժակն և հուրհեր եղել են. Հայկ Նահապետն օրինակ. չնայած խաժը կապուլթյա էր, այլ կանաչի և դեղինի միացուլթյան գուլթյունը: Ինձ կապուլթյա աչքեր են շնորհվել, մի բան, որ արաբները հաճախ են շեշտում իրենց միջավայրում իմ մեծանալու, ապա ապրելու երկարուձիգ տարիներին: Իրենց՝ արաբների մեջ էլ պատահում են կապուլթյա կին կամ տղամարդ, բայց դրանք հաճախ խառնածին են, իսկ եթե ոչ՝ հազվադեպ երևուլթ է այդ: Այս կապուլթյա աչքերն ինչի՞ նշանակ են, կամ՝ ինչի՞ խոստում... Երկնակապուլթյա... Տե՛ր իմ, երբ խորհում ես...

Կենդանական աշխարհում էլ կապուլթյա աչքերով արարածները տարբերվում են կարծես թե: Հիշում եմ և վստահ

եմ, որ կապուլյտ աչքեր ունեցող սպիտակ կատուները միշտ խուլ են եղել (գոնե ինձ հանդիպածները):

Կան երկրներ էլ անծայրածիր աշխարհի տարբեր կողմերում, ուր այս կամ այն ազգի աչքերը մեծամասնաբար կապուլյտ են: Չեմ հանդգնում ասել, թե կապուլյտ աչքերը բառովյան նշան են, կամ՝ սև, խաժ, շագանակագույն աչքերը այս կամ այն հատկանիշի խտացման վկայություն: Չեմ հանդգնում, զի ամեն մարդ Աստծո պատկերով մի աշխարհ է, շնորհապարզև էակ, որ անելիք ունի երկրային այս կյանքում»:

Միայն երբեմն նրա աչքերի այդ կապուլյտը մշուշվում էր արցունքով: Մեծ մասամբ Վահանն ամուր էր, գրեթե միշտ՝ անքեն ու անոխակալ, ուրեմն և՛ ուժեղ: Տաճիկ հասակակիցներն այդ գիտեին և գնահատում էին... Հանդարտ բարքի տեր երեխաներն իրենք քաշվում ու երկնչում էին Վահանից, իսկ ավելի աշխույժներն ու չարաճճիները՝ կովի բռնվում... Վահանի՝ սպիտակ-ցորնավուն մաշկի վրա կապտուկներն ընդգծվում էին, աչքի ընկնում, և կարծես ուշ լավանում: Մեկը միայն, մի սպի, շատ երկար ճամփա անցավ. հիմա էլ իր հետ է՝ ձախ քունքից դեպի աչքը ձգվող. հրաշք է, որ չզրկվեց աչքից:

Խալիֆը բազմաթիվ ժառանգներ ուներ, առավել գնահատելի էին համարվում արու գավակները: Սակայն, ի տարբերություն օրինական կանանցից ծնվածների, հարճերից ծնվածները ստրուկ էին համարվում: Երբեմն միայն, երբ նրանցից որևէ մեկը քաջագործություն էր կատարում, արժանանում էր հոր (տիրակալի) հատուկ բարեհաճությունը, դառնում էր ազատ և իրավունք ստանում կրելու հոր անունը: Այդպիսիք քիչ էին: Սակայն հարճերից ծնվածների մեջ էլ կային այնպիսիները, որ և՛ քաջարի էին, և՛ բարեսես, բայց չար էին տատակափշի պես... Նրանցից գոնե մի քանիսը, արտաքուստ

ցույց չտալով, ներքուստ ատուժ էին Վահանին: Պարզ էր, թե ինչու: Օտար լինելով՝ նա, այնուամենայնիվ, իրենցից գերադասելի էր: Չնայած այդ գերադասությունը հեշտ չէր նվաճել. դեռ ուսումնառության տարիներից նա իր պալատական հասակակիցների մեջ աչքի էր ընկնում ընթերցասիրուժյամբ, հարցասիրուժյամբ, խալիֆաթի արական սենուի տարատեսակ բազմուժյան մեջ լեզուների իմացությունը հատկապես նրան կարծես թե դյուրին էր տրվում... Մի հատիկ էր, թեև ռազմական պատրաստականության առումով մրցակիցներ չատ ուներ: Վահապն էուժյամբ ձգտում էր մենուժյան՝ նախընտրելով այլոց և իր ձեռագրերի ընթերցանությունը բազմախորտիկ սեղանների փոխարեն: Ինչ-ինչ, սակայն տաճիկները նկատել և գնահատել գիտեի՛ն: Հենց դրա համար Վահապը վայելում էր նախ՝ տաճկահավատ պալատականների, ապա հանրուժյան հարգանքը: Հարգում էին առանձնասեր այդ մարդուն, որը չէր սիրում շատախոսել, հայրագլուխ էր և ծանրագնաց: Ամիրապետին ևս հայտնի էր այդ բոլորը, և նա հույս էր կապում Վահապի հետ, թեև այդ մասին չէր խոսում բարձրաձայն:

Այնուամենայնիվ, պատանություն տարիներին շատ բան ստիպված եղավ հաղթահարել Վահապը: Շատ բան: Դրա անկորնչելի վկայությունն ու հիշատակն էր սպին՝ ձախ քունքի չարաբախտ սպին: Երբեմն Վահանը խորհում էր. չարաբախտ որ. այդ սպիի շնորհիվ չէ՞ր, որ աչքը փրկվեց, ձախ աչքը: Փա՛ռք Երկնավորին, օրհնյա՛լ է այդ սպին. մտածելն իսկ հոգեխուով է անում մարդուն... Ա՛չքը՝ հոգու բանալի՛ն, զույգ աչքերը՝ զույգ արեգակ, ի՛նչ շնորհ...

Արդեն հասունացման տարիներից սկսած՝ իրենց գործողովներից հիշում էր մեկ աչքը մարտերում կորցրած տաճիկ այն գորապետին, որը գրեթե չէր ժպտում: Հեքիմներ, սրվակ, դեղատուփ, նշտար անօգ էին եղել փրկելու մեկ աչքը, և այդպես՝ վիրակապված դեմքով, նա ասես վիրավոր արծիվ

լիներ: Չէ, Վահանը գնահատել գիտեր կյանքը. սրտախորով ողբերգություններ կան, որ... Ինքն էլ ահա նրանցից մեկն է, դեռ՝ փրկված... «Հե՞ չա էր Նախիջևանի եկեղեցում այրված մերոնց ճակատագիրը. ողջ-ողջ այրվե՛լ...»:

Եվ մենության մեջ ինքն իր հոգու և Բարձրյալի հետ խոսում-զրուցում էր. «Դժվա՛ր է քո մարդաշխարհում ապրելը, Տե՛ր, դժվա՛ր, և մխիթարությունների մեջ կա մեկը, որը, թերևս, ամենանվիրակատարն է. մարդու՝ բնության հրաշքը հանդիսացող ծառին նման լինելու հնարավորությունը. պտղածա՛ն լինել, բա՛ր տալ, շարունակվե՛լ, ի՛նչ անկողոպտելի շնորհ: Թո՛ղ որ այդ շնորհից զրկվա՛ծ, միևնույն է, ես խոնարհվում եմ այդ շնորհը կրողների առջև: Հետո իմ այդ շնորհը հիմա ավելորդ պիտի լիներ այս կացության մեջ, և երիցս ճշմարիտ ես, խորիմաց, երիցս՝ արդարադատ... Ես՝ այսպես օտարացած և այլալեզու, շառավիղներս պիտի շարունակեի՛ն իմ անբժշկելի ցավը, լավ է, ուրեմն, որ չկան... Դրա փոխարեն էությանս խորքերում իմ չծնված մանկանց ուժն եմ զգում, խնկոք և մոմոք զմուսված նրանց շնչառությունը...»:

...Երազնե՛ր էր տեսնում Վահան-Վահապը, շքեղ երազներ, և այդ երազներում իր փլեկ սրտի արշալույսներն էին ծածանվում, արթնանում էր երբեմն գրեթե երջանիկ, որ այդքան լույս է կրում իր հոգում...

Երազներում իրեն այցելող մանկանց մեջ առանձնանում էր մեկը՝ բրոնզահեր (հին հայերի հանգույն), խնկանուշ ընկուզագույն աչքերով Խոսրովիկը՝ իր... չծնված որդի՛ն՝ ի պատիվ հոր՝ Գողթնի իշխան Խոսրովի անվանակոչված... Խոսրովի՛կը... Նա երբեք ոտք չդրեց ապականյալ այս աշխարհը. մնաց երկնքում, կապույտի անեզրության մեջ՝ ի սկզբանե մատաղված...

ՏՈՒՆԴԱՐՉ

ասըմ ոստիկանի՝ հայերին ընկճելու համար բոլոր նախարարներին խաբեությամբ ժողովելուց և Նախիջևանի եկեղեցու մեջ այրելուց, մի մասին էլ Դամասկոս գերեզմարելուց հետո, ուրիշ ոստիկաններ էլ եկան՝ իրենց բերած չարիքով...

Բայց ուրիշ բան էլ եղավ...

Աբդլմելիքի, նրա որդու՝ Վլթի, եղբոր՝ Սուլիմանի մահից հետո արաբների մեջ խոսակցություն տարածվեց, թե հայերի նկատմամբ անարդար են վարվել: Եվ երբ արաբների գլխավոր դարձավ Ոմառը, Աստված նրան հիշել տվեց հայերի նկատմամբ կատարված անիրավությունները: Սա հրամայեց գերիներին հավաքել և բոլորին արձակել: Խալիֆի մոտ եկավ և ինքը՝ Վահապ վերակոչված Վահանը, հայտնեց նրան իր տառապանքները, հայրենաչեն իր ծրագրերը: Երևի հոգեմոտ ու կորովի էր խոսում, տեսավ, որ իր խոսքերը ծանր տպավորություն գործեցին խալիֆի վրա: Վկաներ ուզեց խալիֆ Ոմառը, որոնք հաստատեին, թե վստահելի՞ է արդյոք Վահապը՝ տաճկաց իշխանության անունից իբրև կառավարիչ մեկնելու հայրենի Գողթն գավառը: Հայերի վկայությունները չընդունեց: Բոլորը հասկանում էին, որ Ոմառ խալիֆը չէր ուզում զրկվել արդեն արքունի ատենադպիր դարձած և մեծ ապագա խոստացող Վահապից: Իր երկրին ու իր իշխանությանը պիտանի մարդ էր նա: Եվ երբ հեծյալ ասպետների՝ Միջագետքից բերած տեղեկությունները հաստատեցին Ոմառի համոզումները (վկայում էին տասնհինգ արաբ), նա հարմար գտավ չբռնանալ երիտասարդ ամիրայի ձգտմանը՝ հայրենիք մեկնելու:

– Մի՛ թողնիր մեզ, որդւյա՛կ: Եթե որևէ բանի պակասութ-
յուն ունես, քեզ կղարձնեմ իմ թագավորութեան երևելիներ-
ից, փառավոր իշխանութեամբ ու գանձով:

Վահանը շատ խելացի և հուսաազրոյ պատասխան է տա-
լիս.

– Իմ հայրերը, որ պարսից իշխանութեան մեջ էին՝ նիզա-
կի ու աղեղի մարդիկ, ավելի շատ մեծարկեցին գանձով, քան
մեր երկրի բազում ազատներ: Եթե ամեն ինչ ինձ կրկնա-
պատիկ տրվի իմ գերութեան դիմաց, դա ևս ինձ չի կարող
պահել: Արդ, քանի որ Աստված քաղցրացրեց ձեր գութն իմ
հանդեպ, արձակեցեք, որ տեսնեմ իմ հայրենի երկրի ավերա-
ծութիւնների որչափութիւնը և ձեր հրամանով գործակալ
նշանակվելով՝ վերադառնամ ձեզ մոտ:

Այդ խոսքերից հետո գրվեց հաստատուն և անփոխարինե-
լի հրամանը՝ գնալու իր գավառը՝ Գողթն...

...Թե այնտեղ ի՛նչ եղավ ու ի՛նչ չեղավ, երկա՛ր պատ-
մութիւն է (ամեն բան այնքան հեշտ չէր, որքան թվում էր...),
սակայն Ոմառ խալիֆի մահը միանգամից քանդեց իր հո-
գում վաղուց գոյացած ծանր հանգույցը. որոշեց չվերադառ-
նալ հայրենիքից, թեև խոստացել էր... Ողբում էր մանուկ հա-
սակում կատարած ուրացութիւնը, վերստին արտասուքը
ծով էր դառնում, և նա սրտի խորքում այսպես էր մտածում.
«Սո՛ւրբ Հայր, Դո՛ւ, որ քո բարձրութեամբ դարձյալ խոնարհ-
ներիցս հեռու չես, որ մեզ պարգևեցիր քո Միածնին՝ փրկա-
գործելու, և քո Սուրբ Հոգին՝ հավատացյալներիդ առաջնոր-
դելու, նայի՛ր ինձ՝ սրտով բեկվածիս: Միայն դո՛ւ ես Տեր, և
քո գթութիւնն անսահման է, իսկ բարերարութիւնդ չափ
չունի»:

ԻՐ ԽԱՉԸ

մառի մահից և Վահանի՝ հայրենիքում հաստատվելու որոշումից շատ ժամանակ չէր անցել, երբ արաբական արքունիքում նկատվեց Վահապի բացակայությունը: Տաճիկները սովորաբար շուտ էին զգում դավաճանություն հոտը, իսկ դավաճանների հետ շատ դժան էին վարվում, մանավանդ երբ խոսքն ալլահին դավաճանելու մասին էր:

Վահանը չէր թաքցնում քրիստոնեական ուխտի մեջ վերահաստատվելու հանգամանքը. այդ մասին բոլորը գիտեին:

«Եվ ինչո՞ւ աշխարհի չարիքից քեզ պիտի չհասնեն քո բաժինը՝ քո՛ խաչը, — մտածում էր Վահանը, իսկ վերջերս նա շատ էր մտածում այդ մասին: — Երբ քո ազգակիցներին վիճակվեց կրել չարաբաստիկ հրդեհի դժոխային տանջանքները և նո՛ր միայն հոգու փրկությունը նվաճել տաժանելի մահով, կուզենայի՞ր անմասնակից մնալ այդ ամենին, անկասկած, չէ, ուրեմն՝ հիմա՞... Տատանվո՞ւմ ես... Չե՛մ տատանվում, ուղղակի կուզենայի օգտակար լինել բազմավտանգ կյանքով ապրող իմ հայրենիքին՝ նրան ծառայելով... Իսկ հիմա մահն է իմ առջև, քանզի այսպես շարունակել այլևս չեմ կարող»:

Այդպես շարունակել այլևս հնարավոր չէր: Քաջ գիտակցում էր, որ Գողթն աշխարհում իր մնալը կարող էր վտանգավոր լինել նաև իր ընտանիքի ու հայրենակիցների համար: Այդ չարագույժ վտանգը... Բազում փորձությունների ու տառապանքների միջով անցած իր ժողովուրդը լա՛վ գիտեր Դամոկլեսյան սրի պես մշտապես իր գլխին կախված այդ

«վտանգ» կոչվածի գորուծյունն ու էությունը: Այդ ամենից ելնելով՝ շուրջն արդեն անթաքույց չարուծյամբ իրեն ուղղվող հայացքներ էին:

Հայրենիք՝ իսկ չհասկացան իր ցավը՝ տեսնելով խնդրի այսօրինակ կերպարանքն առնելը: Նույնիսկ աներհայրը, որ ահամա բարեխոս էր դարձել իր և իր ազգակիցների միջև: Նախկին կնոջ՝ սրտով բեկված Ձմրուխտի անդավաճան նվիրումն իսկ չէին ներում կարծես. համենայն դեպս, չէին խրախուսում: Նրա կողքին խորհրդակիցներ էին հայտնվել, որ հորդորում էին հոգու խորքում ամուսնուն դեռևս սիրող ազնվասիրտ Ձմրուխտին հեռու կենալ իրենից: Վահանն այդ ամենը տեսնում էր հոգու՝ աչքով, զգում՝ սրտով: Եվ չէր սխալվում: Երբ ձեռքն էր առնում «Օրագիրը», ահամայից գրեթե միշտ բացվում էր այն էջը, ուր «Հոգու և մարմնի հակամարտություն» վերնագրի տակ շարադրված էր հետևյալը.

«...Անտոն անապատականը կամ Թերայեցին «ժուժկալու-թեամբ կրթէր զանձն ճնշելով». «Յաւուրն մի անգամ ճաշակէր ի մոլտս արևուն... իսկ կերակուր նորա հաց և աղ լոկ և ջուր ըմպելի»:

* * *

«Սեղբեստրոս Հոռմա հայրապետը Կոստանդիանոս թագավորին վերագրված մի օրինակելի գրույց ունի, որի համաձայն Կոստանդիանոսը հիվանդանում է բորոտությամբ... Ըստ մոզերի՝ նրա բուժումը հնարավոր էր միայն մարդկային թարմ արյան լոգանքներով. «Եւ յորժամ ի վերա թագաւորաց հասանէր [հիւանդութիւն], աղէտք սգալից պատէր զժողովրդեամբ. վասն զի ի բաղանիս մարդկային արեամբ բարեխառնէին աւազանք՝ առ ի դեղ դարմանելոյ այնր ախտի»:

Կոստանդինոսի հրամանով ժողովում են «ստնդեա մանկտի բազում յափշտակելով ի գրկաց մարցն զենուլ զնոսսա յավազան բաղանեաց»:

Ականջալուր լինելով ժողովրդի ծանրագին ողբ ու կոծին՝ Կոստանդինոսը հրաժարվում է նման բուժումից՝ ասելով. «Լաւ է ինձ մեռանիլ, քան արեամբ անմեղաց բժշկիլ»:

Քրիստոնյա հայրերի անձնուրաց ոգեղենությունը վկայող այս պատմությունը հարկավոր դաս է ամենքիս. նախամեծար համարել բազմա՛ց, շատերի՛, ժողովրդի բարօրությունը՝ անհատ անձի (թեկուզև թագավոր լինի նա) բարօրությունից, անգամ՝ կյանքից»:

Վերոհիշյալ պատմությունից քաղած դասի կիրառելու ժամանակն էր:

Մտորելով ստեղծված իրադրության շուրջ՝ իրեն հանցավոր էր զգում: Ոչ մի դեպքում չէր կարելի թույլ տալ, որ իրեն ինքնություն տված ազգն ու երկիրը տուժեն իր «հավատուրացության» պատճառով: Այդ վեհ ու անձնագոհ մղումը ստիպում էր նրան թողնել իր սիրասուն երկիրը և ապաստանել Հունաց աշխարհում, որտեղ հնարավորություն կունենար ազատորեն դավանելու արդեն իսկ արյան բաղադրություն դարձած քրիստոնեությունը՝ առանց երկյուղելու իր ազգակիցների համար: Այդպես էլ արեց. թողեց իր ողջ կարողությունը, հետը պաշար վերցրեց, քսան հեծյալ ու ճանապարհ ընկավ: Երբ դեռևս Վալոց ձորում էր, գաղտնիքը հայտնի դարձավ աներոջը. կինը՝ Զմրուխտը, շտապել էր տեղեկացնել հորը Վահանի բացակայության մասին:

Ինչի՛ էր սպասում, ինչ դուրս եկավ: Լավախոհ, իր երկրին, իր ազգակիցներին ծառայելու բոլորանվեր ավյունով լցված՝ հակահարված ստացավ: Այն էլ ինչպիսի՛: Հայրենի սրբասեր կանայք բացեիբաց ողբում էին.

– Իրավամբ տիրելով հայրենիքիդ՝ մեզ ևս մեծ հույս էիր:

Այժմ, տեսնելով մտադրությունդ, երես ենք դարձնում քեզ-
նից, և դու մեզ համար ո՛չ կենդանի ես, ո՛չ մեռած:

Եվ այդ ամենը իր նվիրումի, իր ինքնագոհագրություն
դիմաց:

Հարվածի ուժգնությունը մեղմելու, վերքի ցավին վարժ-
վելու և դիմակայելու համար էր թերևս, որ փութաց Վրաց
երկիրը: Մնաց այնտեղ մեկ տարի: Երբ վերադարձավ Հա-
յաստան, Արագածոտն, տեսավ արդեն պտուղներն իր չա-
րաբախտ ծառի. իշխանաց գավառում մերձավոր ազատները
խորհրդակցել էին իր խնդրով՝ որոշելով ուղարկել իրեն թա-
գավորանիստ քաղաքը: Չբավարարվելով այդքանով՝ իշխա-
նին ու կաթողիկոսին ևս տեղյակ էին պահել: Զորապետերն
ու իշխանները միտք էին հայտնել. «Գնում է՝ թող գնա, թե
չէ մեզ էլ, իրեն էլ կկործանի»: Սրանով ավելի էին զայրաց-
նում Վահանին:

Հրաժարվելով պաշարից և օգնականներից՝ միայն սիրելի
մեկին վերցրեց իր հետ իբրև ուղեկից և ճանապարհ ընկավ:
Սակայն սա ևս դավաճանեց՝ ասելով.

– Ես գնում եմ ընկերներիս հետ, տու՛ր ինձ երիվարդ,
և քեզ չեմ մատնի թշնամիներիդ ձեռքը: Լավ հասկանալով
սրա խորամանկությունը՝ Վահանը դժկամություն չցուցա-
բերեց և սիրով տվեց երիվարը:

...Վաղարշապատ քաղաքը հասնելով՝ հանդիպեց կաթողի-
կոսին, որն ասաց.

– Գնա՛ որևէ մենաստան, որ ուրիշներին չվնասես:

ՎԱՏԱՆԻ ԹԱՓԱՌՈՒՄՆԵՐԸ

Հ ոք նրան չէր ուզում ճանաչել: Գնում էր մեծ տա-
ռապանքից ուժասպառ... Երբ հոգնաբեկ փլվեց գետ-
նին, անծանոթ մի մարդ հասավ գրաստով: Իր ունեց-
վածքից միայն մատանին էր մնացել՝ լաջվարդ (լյաջուարե,
լազուրիտ) քարով մատանին, որ իր կնիքն էր, հանեց, տվեց
այդ մարդուն, որ իրեն տանի որևէ անապատ: Անծանոթը սի-
րով համաձայնեց. վարձատրությունն այնքան էլ աղքատ
չէր, ճիշտ հակառակը: Լաջվարդի մասին նույնիսկ գրառում
ուներ «Օրագրում»՝ «Հայքարի մասին» վերնագրով.

«Հռոմեացի գիտնական Պլինիոս Ավագը առաջինն է հի-
շատակել հայքարի մասին: Նա ո՛չ թե մեկ, այլ երկու քարի
մասին է խոսում: Առաջինը *cos armeniae*-ն է՝ հղկող մի քար,
որն արտահանել են Հայաստանից: Այդ քարատեսակից բա-
ցի, Պլինիոսը նշում է նաև մեկ ուրիշ հայքարի մասին: Նա
գրում է. «Հայաստանն ուղարկում է մեզ այդ կապուլյտ ներ-
կանյութը, որն իր անունով էլ հենց կոչվում է «արմենիում»:
Այն պատկանում է թանկարժեք քարերի շարքին»:

...Խորհում եմ, որ դա լաջվարդ անունով հայտնի կապուլյտ
հայքարն է: Ամենայն հավանականությամբ հայ վաճառա-
կանների հայրենաշեն գործունեություն արդյունքն է դա-
թող Աստված հաջողություն տա նրանց: Լաջվարդ կոչվող
այդ քարատեսակը այնքան հարգի է եղել, որ ժամանակ առ
ժամանակ շրջանառության մեջ է մտել որպես դրամ՝ ոսկուն և
արծաթին հավասար... Որոշ բնակավայրերում այն անվանել են
լյաջուար»:

Մեծ Զատիկի օրերը մոտ էին: Եվ ահա, կրոնական այդ միջավայրում էր, որ մնաց վեց ամիս: Այդտեղ էլ չարի հետամուտ ձեռքը հասավ իրեն. մերձակայքի իշխանի կինը մարդ ուղարկեց անապատ՝ պատվիրելով, որ Վահանը հեռանա այդտեղից, որպեսզի իր և նրանց կորստյան պատճառ չլինի:

Զարմանալի խորն է մարդկային հոգին: Որքան ծանրանում է մարմնի բեռն ու տառապանքը, նույնքան ձկունն ու աներկյուղ է դառնում այն: Իբրև մարդ արարածի, մարդ-կառույցի արդեն վերջին ու միակ զորամարտիկ՝ այն լարում է բոլոր ուժերը՝ անտրտում ու վայելչորեն ընդունելու վախճանը: Այդ տարրորջ, չարահուշ պահերին Վահանի հոգին լցվում էր փրկաբեր մի խաղաղությամբ և, գոհություն հայտնելով Աստծուն, ասում էր. «Երբ չարը պատերազմ է հրահրում, իմ հույսը Դու ես: Ես չեմ վախենում մահվան ստվերոտ տեղերից: Քո խաչի ցուպն ու գավազանը մի՛ հեռացնիր ինձնից: Խոցված եմ ահա գայլի ժանիքներով, ինչպես նա, որ Երիքովում ընկավ ավազակների ձեռքը: Ինձ կիսամեռ չթողնես. ես պատանքի և ձեթի ողորմության կարիքն եմ զգում»:

ՕՇԻՆԴՐԻ ԲՈՒՅՐԸ

րդեն բավական ժամանակ էր, որ Վահանը քայլում էր: Ցերեկվա տապից ու գիշերվա ցրտից ձեռքերի և ոտքերի մաշկը ճաքճքել էր, վերքերի կեղանքից արյուն էր հոսում... Քայլում էր բոբիկ, ոտքերը փաթաթել էր լաթերով, որպեսզի ոտնամանները չմաշվեին և պարզերես տանեին այնտեղ, ուր պետք էր... Գիտեր՝ ավագների միջով քայլելը մի քանի անգամ շուտ է մաշում ոտնամանները: Հետը վերցրած նուան պտուղները՝ հազիվ մեկ-երկու հատ, որ հիանալիորեն հագեցնում էին ծարավը, վերջացան. քիչ առաջ բերանը դրեց նուան վերջին կենարար, թթվաչ հատիկները: «...ինչ պիտի աճի այստեղ տարիներ, դարե՛ր հետո, – մտածում էր Վահանը, – ինչպիսի՞ն կլինի այս անպատը, ահա այս ողնեգլխիկի տեղում տեսնես ի՞նչ բույս կլինի»:

Վահանն արդեն գիտեր (գեթ ինչ-որ չափով) անապատի «լեզուն». օդում դառը, տտիպ բույր գգացվեց, որ խռովահույզ տազնապ էր հարուցում. Օշինդրի բո՛ւյրը... Զարմանալի՛ բան. այս բույրն ասես թափանցում է հոգուդ խորքը, մտնում հիշողությանդ հեռաստանը, տարտղնում հին ու նոր ժամանակները: Իրոք, քիչ անց երևացին օշինդրի թփերը. բույրը չէր խաբել: Որքա՛ն դիտարկումներ ունի գրառած իր ճանապարհային օրագրում բույրերի մասին, նաև՝ բույսերի, քանի որ Աստծո աշխարհում բույսերը չա՛տ բան են նշանակում: Հիչեց՝ մի տեղ գրել է, որ բույսերն Աստծո օգնականներն են աշխարհի վրա: Երկիրը, շրջապատը զարդարելուց սկսած՝ կերակրում են մարդկությանը, պաշտպանում, գենք ու վառելափայտ դառնում, դուռ ու պատուհան... Հապա բուժիչ բույսերի փրկարար աշխարհը. աշխարհ, այո. հենց հիմա

վերջացած նուան հատիկները չէ՞, որ անապատի դառը տոթը տանելի դարձրին, հագեցրին ծարավը ջրի փոխարեն...

«Անապատում չորության պատճառով ծառերն ու թփերն իրենց արմատներն ուղղում են ո՛չ թե հողի խորքը, այլ տարածում են ամեն կողմի վրա, փրկություն որոնող մարդու պես, կամ էլ ջրում գտնվող լողորդի նման, – մտածեց Վահանը: – Հապա բույսերի համակեցությունը. այդքան բազմազան ու շնորհապարգև, մեկը մյուսից տարբեր, բայց համերաճի են ապրում, առանց դառնացնելու միմյանց, էլ չենք խոսում իրար հոշոտելու կամ սպանելու մասին: Փրկաբեր բույսերի կողքին թունավորներն էլ կան, ծաղկի կողքին՝ փուշը, դառն ու լեղիի կողքին՝ քաղցրը, հաճելին, բոլորը, բոլորը հանդուրժում են միմյանց և ապրում են իրենց բաժին կյանքը առանց մեկմեկու ճանապարհին կանգնելու... Արևի լույսը բավարարում է բոլորին, հողի իր ամենաբաշխ գրկում մայրություն է անում ամենքին... Բույսերը բոլորը մեռնում են բնական մահով՝ ամեն մեկն իր ծաղկումի և թոշնումի շրջանն ապրելով, ժամանակին», – մտորում էր նա:

Լա՛վն է Աստծո աշխարհը, մա՛րդը, մարդն է չարաշունչ գոյությամբ խախտում նրա ներդաշնակությունը: Եվ չորսամյա մանկան մտապատկերում մինչ ի մահ դրոշմված հրդեհի տեսարանը նորից ծուխ ու բոց ժայթքեց... Տեսնես ի՞նչ եղավ Հուրիկը՝ հարևան տան աղջնակը, որի հետ խաղում էին իրենց կամ նրանց պարտեզում... Դավթակն ո՞ւր մնաց, իր ընկեր Դավթակը...

Խոհերով տարված՝ Վահանը մոտենում էր ճանապարհի նոր մի ավազաթմբի, երբ արևի տակ տաքացող երկու գեր գյուրզանների նկատեց. գիտեր՝ ծանր, խեղդող այս տոթին օձերն իսկ ալարկոտ են դառնում, պակաս հարձակողական, մի տեսակ ընդարմանում-խաղաղվում են... Ավազաթումբն անցավ, ապահովության համար բավական քայլեց, թեև հոգնածությունից ոտքերը նվում էին, ապա նստեց հանգստանալու իրար գլխի աճած մի քանի ողնեգլխիկների մոտ. ավա-

զի վրա համարյա ոչինչ չի աճում փշոտ ոզնեգլխիկներից բացի...

Շարժուն ավազներում բուսականությունն չկա, իսկ ամրացած ավազուտները համեմատաբար հարուստ են և օգտագործվում են իբրև արոտավայրեր...

Տեսնելով հեռվում երևացող անապատ-վանքը, ուր ուղևորվում էր, Վահանը մտորեց, թե անապատական ճգնաժյուղից եղբայրների բախտը բերել է, քանի որ հարթավայրի այդ տարածքում հողի բնույթը փոխվում էր, երևում էին թփեր, փոքրիկ ծառեր, կանաչ... Օազիս չէր, ճիշտ է, բայց անապատական ճգնավորների՝ առանց այն էլ դժվար գոյությունը դուրյո՞ւն էր թեթևացնում էր: Մի քանի ոչխար ու այծ ուներ անապատի միաբանությունը, որ կաթնամթերքով էր ապահովում ճգնաժյուղներին: Անապատի միաբանները խարազնագզեստ էին, սնվում էին միայն բուսական կերակուրով, բնակվում միայնակ, փոքրիկ, մութ ու խոնավ խցերում: Անապատական համալիրի կյանքը վանքից տարբերվում էր խիստ ճգնավորական կանոնադրությամբ: Անապատի բնակիչ է կոչվել ինքը՝ մարգարե՝ Հովհաննես Մկրտիչը: Իսկ հայ առաջին անապատականը Գրիգոր Լուսավորիչն էր, որ ճգնել է նախ Արագածի փեշերին՝ Սաղմոսավանքի մոտերքում, իսկ կյանքի մայրամուտին՝ Սեպուհիեռան այրերում և, ըստ ավանդույթյան, վախճանվել է Մանյա կոչված այրում: Մինչ Վահանն առաջանում էր արդեն հոգնածությունից բոլորովին ուժասպառ, իր այս խոհերին տրված՝ ձայն լսեց թիկունքից. հեռու-հեռվում՝ հորիզոնի նարնջագույնի վրա նկարվող քարավանի կողմից առաջացող մեկը ձեռքով էր անում իրեն. կանգ առավ:

Շնչասպառ՝ նույնքան դժվար քայլքով մոտեցող պատանի արաբը դեռ հեռվից ողջունեց նրան, հասկացնելով, որ սպասի: Մոտ գալով՝ խոնարհում արեց Վահանին և ճերմակ հանդերձանքի ծոցից դուրս բերելով փոքրիկ մի ծրար՝ պարզեց նրան:

– Քարավանապետ Աբու Նադիրի դատեր նամակն է արժանապատիվ տիրոջը, – վրա տվեց տղան, հետո շուռ գալով՝ մատնացույց արեց հեռուներում տարուբերվող ուղտերի քարավանը, այսինքն, որ քարավանապետի դուստրն այնտեղ է:

– Սխալմունք չլինի՞, – բարձրաձայն մտորեց Վահանը: Տղան վստահորեն շարժեց գլուխը, իբր՝ սխալմունք չէ: Վահանը շնորհակալություն հայտնեց: Տղան հեռանում էր նույն ճամփով, և Վահանն ափսոսաց, որ ոչինչ չկար մոտը, որով վարձահատույց լինեք նամակաբերին: Հետո բաց արեց նամակը. նամակը հայերեն էր.

«Արժանապատիվ քարավանապետ Աբու Նադիրի դուստր Մալաք-սիմայից ողջույն իր մանկություն օրերի պատվական, թանկագին ընկերոջը՝ Վահանին:

Վահան, քեզ Հուրիկն է գրում. հիշո՞ւմ ես մեր խաղերը, ընկերությունը, քո, նաև քրոջդ՝ Խոսրովի դուխտի հետ մեր անցկացրած օրերը, ես նրա հասակակիցն եմ, այսինքն՝ քեզնից մի քանի տարով մեծ, ուստի առավել լավ եմ հիշում...

Հրդեհ՛՛՛՛՛, հրդեհ՛՛՛՛՛... Գերի բազմությունը տարան Դվին մայրաքաղաքը և տապ օրերին բոլորիս պահեցին բանտում: Ինձ թվում է, որ ավելի շատ էին մահացածները, քան ողջերը... Աշնանը մեզ հանեցին բանտից (ես հորս և եղբորս հետ էի), պարանոցներս կապեցին և համարով ու ցուցակով տարան ասորեստանցիների երկիրը: Հասնելով Դամասկոս՝ ազատներին տարան արքունի ծառայության, նրանց երեխաներին արհեստի տվեցին, մնացյալները բաժանվեցին իբրև գերիներ: Իսկ ճանապարհին զոհվածները չգիտեմ՝ գերեզման ունեցա՞ն կամ ինչպե՛ս մահացան: Դամասկոսում ահա, երբ հորս և եղբորս տանում էին արքունի ծառայության, նույն ուստիկանը սկսեց խոսել հորս հետ, որ ինձ վերցնի իբրև դատեր. «Ինձ և իմ սիրելի կողակցին՝ Զարիֆային, աստված զրկել է զավակ ունենալու բախտից, – խոսեց նա, – չէի՞ր կամենա քո բարի կամքով դատրիկիդ հանձնել մեզ, մենք

նրան կսիրենք ու կփայփայենք իբրև հարազատ դստեր, երգվում եմ ալլահով, նա իմ և կնոջս հոգու դուստրը կլինի», – համոզում էր նա: Ուրիշ ճար չկար էլ: Հայրս կամենար, թե ոչ, մեզ՝ երեխաներիս, տանելու էին արհեստի տալու, իսկ այս մարդը պարզսիրտ ու բացերես հայտնում էր ինձ որդեգրելու իր կամքը, դեռ հորս օրհնությունն ու բարի կամքը խնդրում, երբ կարող էր բռնություն մեջ տանել: Հայրս երկար ժամանակ գրկել էր ինձ. նրա արցունքները չտեսա, բայց գիտեմ, որ հոգով լալիս էր, ապա հրաժեշտ տվեցի եղբորս՝ Գառնիկին... Բաժանվեցինք:

Մայրացուս՝ Զարիֆան, սրբասեր ու բարեսիրտ կին է. անսնունդ, հյուծված վիճակիցս ելնելով՝ առավել հոգատար ու նվիրված եղավ իմ նկատմամբ: Երբ Աբու Նադիրը՝ Հայրացուս, ինձ տուն տարավ, Զարիֆան գրկեց ինձ ու լաց եղավ, ապա կերակրեց, լողացրեց, մագերս էր սանրում երկար ու հաճույքով, հետն էլ երախտագիտություն հղում Ալլահին... Երբ իմացան անունս, և բացատրեցի, թե հայերեն «հոր» կրակ է նշանակում, մայրացուս նորից լաց եղավ և ասաց, որ հեռու՝ մնանք կրակից, այն արդեն իրենն արե՛լ է (նկատի ունեւ հրդեհը): Հետո այր ու կին որոշեցին, թե քանի որ հրեշտակի պես գեղեցիկ եմ (արդեն մաքրված, լողացած ու սանրված), ուստի ինձ այսուհետև հրեշտակ էլ կկոչեն, արաբերեն՝ malak՝ հրեշտակ բառից: Մալաք կամ Մալաքսիմա անուն ունեն: Այդպես էլ դարձա Մալաք: Քանի՜ տարի է անցել, Վահան. հրդեհի ժամանակ դու՛ չորս, ես՝ վեց տարեկան էի... Ես հեռվից-հեռու հետևում էի քեզ, քանի որ քեզ արքունիք տարան. տեսանելի էիր: Հայրս մեկ-մեկ լուրեր էր բերում քեզանից, թե Վահապն այսպես ու այսպես... Նոր ծնողներս գիտեին, որ դու էլ հայ ես, որ մանկություն օրերին հարևան ընտանիքներում ենք մեծացել: Հայրացուս այն ժամանակ երեսունն անց էր, հիմա՝ տարիքն առնելուց հետո, ուստիկանությունը թողեց և քարավանապետ է դարձել,

առևտրական ճանապարհների վրա է: Այս անգամ ես և մայրացուս աղաչեցինք-պաղատեցինք, որ ինձ հետը վերցնի: Զարմանալի՛ բան, չգիտեի, որ այս ճանապարհորդությունը ճակատագրական կլինի: Անապատի հեռվում ճանաչեցի քեզ, որ ոտքով, դաժան արևի տակ խորովվելով՝ քայլում էիր. Տե՛ր իմ, Վահանն է, մտածում եմ, ա՛յ քեզ հանդիպում, տարիներ շարունակ երազել եմ այս հանդիպումը: Խոսքովի-դուխտից՝ քրոջիցդ լուր չունեմ: Քեզ նամակ բերողը՝ պատանի Զահուրը, ամենաերիտասարդ ուղտապանն է՝ հորս քարավանի փոքրավորը:

«Զահուր, – ասացի, երբ գրում էի այս նամակն արագ-արագ, – եթե հասցնես, իմացի՛ր, լա՛վ նվեր ունես՝ սիրածդ աղջկա համար լյաջուարե շա՛տ թանկագին քարով մատանի»:

«Գիտեմ, – ասաց աչքերը խոնարհած, – տիրուհի՛ Մալաք, լյաջուարը շա՛տ թանկագին քար է, ուրիշ երկրներում նաև որպես դրամ են գործածում՝ ոսկուն և արծաթին հավասար, բայց քո ժպիտն ու սրտիդ ուրախությունը ավելին արժեն ինձ համար. ի՛նչ էլ լինի՝ կհասցնեմ նամակը»:

Հոգեկից իմ Վահան, փա՛ռք շնորհապարզև Տիրոջը և խորին երախտագիտություն այս հանդիպման համար, ո՛ղջ լեր... Մեր մանկություն օրերի մաքրությունը լեցուն քույրդ՝ Հուրիկ-Մալաքսիմա»:

Այ քեզ անակնկա՛լ... Վահանի հոգնածությունը լրիվ անցել էր. սիրտը տրոփում էր թանկ մի ճշմարտության տիրացած մարդու հոգեկան խաղաղությունը. փա՛ռք Աստծո, մեկն էլ գտնվեց՝ իր մանկության օրերի այս լույսը՝ Հուրիկը:

«...Այսպես հասավ անձանոթ ու սակավամարդ մի անապատ. տարին վերջանում էր արդեն, աշուն էր: Միավերարկու, անթուլանալի սրտով, ինչպես շատ ծարավկոտ եղջերուները՝ աղբյուրին, նա կարոտել էր Աստծո սիրուն», – ասում է Վահանի ժամանակակից Արտավազդ պատմիչը:

ՕՐԵՐ ԱՆԱՊԱՏՈՒՄ

... նապատի վանական համալիրում արդեն նկատել էին դեպի իրենց կացարանը եկող Վահանին: Ընդունեցին սիրով, հարգանքով: Փշերից, անապատային խռիվից խարույկ էին վառել բակում: Նստել առաջարկեցին հոգնաբեկ, աղակալած ձեռք ու ոտքով, դեմքն արևահար Վահանին... Չորացրած քաղցր թխով եփջուր տվեցին, որը կազդուրեց և կյանքի կոչեց նրան, մինչև որ հոգնածուծյունը փոքրիշատե թոթափած՝ ի վիճակի լիներ լվացվելու, որի ընթացքում ձեռքերի և ոտքերի մաշկը մրմռում էր, իսկ վերքերի կեղանքից արյուն էր հոսում...

Ի տարբերություն ցերեկվա տապի՝ գիշերներն անապատում ցուրտ են, արևամուտից հետո սառած ավազների պաղ շնչառությունը թափանցում է մինչև ոսկորներդ... Վահանն արթնացավ ցրտից. լուսնի լույսն ընկել էր խցի նեղլիկ պատուհանից՝ ներսում բազմապատկվելով... Լո՛ւյս-լույս էր, սակայն խիստ ցուրտ: Ձեռքերի ու ոտքերի ճաքճքած մաշկը մրմռում էր, մինչդեռ հոգին հանգիստ էր, լեցուն խորունկ այն խաղաղությունը, որ ամեն բան վճռած, իր անելիքին պատրաստ մարդն է ունենում՝ հավատի ուխտավորը, իր ճանապարհն ընտրած նահատակը:

Տարիների ընթացքում Վահանը համոզվել էր, որ եթե այլ բան էլ չլինի, անապատական համալիրում հայտնվելը, բախտակիցների կողքին լինելը, անապատի անեզերք լուռությունն ու անապատական վանական համալիրի կառույցը՝ եկեղեցին՝ շրջապատված բարձր ու խուլ պարիսպներով, ասես տարանջատված աշխարհի բազմավտանգ չարիքից, ինքնին

խաղաղեցնում է իրեն... Եղբայրակից վանական-անապատականների աներկրասեր բարքը, մեծ մասի խոնարհամիտ կեցվածքը, համալիրում տիրող հոգեխառն ոգին, Աստծո անտեսներկայությունն ու արդարատես հայացքը ո՛ղջ այս հարթավայրն ի վար հոգեպարար ներգործություն ունեն:

Չնայած ցրտին՝ Վահանը ծարավ զգաց. փոքրիկ կավամանով ջուրը, որ դրված էր պատուհանագոգին, խմեց ամբողջությամբ: «Տե՛ր իմ, ի՛նչ հրաշք է ջուրը, ջուրն ինքնին, – մտածեց, – աստվածային արարչության բանալի՛ն՝ Ջու՛րը. հողագունդն ի վեր և ի վար խաչածևող ջրային իր ծածկույթներով՝ զվարթախոս, բարալիկ առվակից սկսած մինչև ալեխոռով ծովերն ու օվկիանոսները՝ լեցուն իրենց ուրույն կյանքով, ջրաշխարհի ո՛ղջ կենդանական այլազանությամբ, հզո՛ր, տիրակա՛ն, անկասելի՛, ամենահա՛ղթ»:

Խցի պատուհանից նկատեց անապատական-վանական համալիրը հսկող գիշերապահին՝ ցրտից պաշտպանվելու համար վեղարը գլխին քաշած, բամբակյա տաք ներքնաշերտ ունեցող թիկնոցով: Այստեղ չկար անձնական սեփականություն, պարտադիր էր միաբանների բացարձակ հնազանդությունը անապատահորը: «Վաղը կտեսնեմ նրան», – որոշեց Վահանը: Հոգին ալեկոծող այնքան բան ունեւր վստահելու նրան: Լույսը գա՛ բարին հետը: Հետո փորձեց քնել՝ չոր, փայտյա, միայն բարակ մի ծածկոցով ամփոփված մահճակալն ի վար երկարելով տառապանքից նվվացող ոտքերը և վրան քաշելով համեմատաբար ավելի հաստկեկ կտորից կարված վերմակ-ծածկոցը:

Արևածագն անապատում շքե՛ղ է, իսկը՝ լուսահանդես. արևի հզոր ոսկին Աստծո նկանակի պես բազմապատկվում է յուրաքանչյուր ավազահատիկում, և անեզերք թվացող հարթավայրն ամբողջովին ոսկեհատիկ ցորնաղաշտ լինի ասես...

Վանական կառույցի կյանքը բազմազան էր: Անապատականներից ոմանք, որ գիշերն անցկացրել էին աղոթքով, գու-

նատ, միաժամանակ հոգևոր բավարարվածութեան կնիք կրող դեմքերով, հայտնվեցին սեղանատանը: Նախաճաշն ավելի քան համեստ էր. բնաշխարհի՝ տեղի (հաճախ նաև՝ բերովի) բույսերով տաք եփուկ սև հացի հետ, պանրով... Կաթ՝ հիվանդների համար: Հիվանդների կամ ցանկացողների համար՝ խաշած ձու: Բայց դրա փոխարեն որքա՛ն լույս ու զվարթութիւն կար սեղանատանը: Նա մի մեծ թաս տաք մասրահյուլթ խմեց չամչով, որ իրեն հատկացրին՝ իբրև ճանապարհից ուժասպառ մեկի, մի մեծ կտոր սև հացի և պանրի հետ:

Անապատահայրը սպասում էր նրան, և Վահանն աճապարեց ներկայանալ նրան:

ԱՆԱՊԱՏԱՆԱՅԻՐ

նապատական-վանական համալիրը լիովին անապատահոր իրավասության տակ էր: Միաբանների բացարձակ հնազանդությունը նրան անսասան օրենքի ուժ ուներ: Այդպես էր հնուց անտի: Ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ նշանավոր ճգնափուլային հիմնադիր Անտոնի (251-356) ժամանակներից ի վեր:

Անապատահայր Հովնանը խորը ծերության տարիքի հասած մեկն էր՝ հոգեշնորհ, արիասիրտ, կյանքի տաքն ու պաղը ստուգապես հազար անգամ փորձած, խոնարհամիտ ու կշռադատող: Նա, որ քաջ գիտեր Վահան Գողթնացու պատմությունը, բարեխոս ջերմությամբ ընդունեց նրան: Վահանը կուսակալ, համբուրեց անապատահոր մաշված-բարակած մագաղաթագույն աջը: Ողջույնի փոխանակումից հետո երկուսն էլ լուռ մնացին: Հայր Հովնանը հրավիրեց նստելու Վահանին փայտյա պարզ աթոռին, նույնպիսի աթոռի նստեց նաև ինքը: Հայր Հովնանի խուցը շատ քիչ էր տարբերվում նմանօրինակ խցերից, փայտյա սեղանը միայն տարածքով փոքր-ինչ ավելին էր, ուր հանգչում էին մագաղաթյա էջեր, գրքեր, մի փունջ էլ չորացած երիցուկ կար:

– Դժվար է, որդի՛ս, – ծանր, ասես քարանձավի խորքից եկող ձայնով խոսեց վանահայրը, – այնպե՛ս բռնել գիտեն ակամա շեղված մարդու կոկորդից՝ նրա հոգին բռան մեջ հավաքելու տենչով, սակայն հոգին ոգեղեն է, նրանց պիղծ թաթերի մեջ չի սեղմվի, արիացի՛ր: Ամե՛ն բան գիտեմ: Անապատի մեր խորքում թեև՝ անտեղյակ չենք բռնատիրական ժամանակի չարաշունչ անցուղարձին:

Վահանը կապույտ, թախծալից աչքերը հառեց վանահոր գունատ դեմքին և լուռ մնաց: Մի երկվայրկյան անց լցված, ընդհատ-ընդհատ արտաբերեց.

– Պատրաստ եմ ճակատագիրս ընդունելու, հա՛յր սուրբ, պատրաստ եմ ու հոժար, և... վաղու՛ց, դեռ ա՛յն ժամանակից, երբ գիտակցությանս իրապես հասավ տեղի ունեցածը՝ անփոփոխելին:

Նրանք՝ հայր և որդու տարիքով երկու խոհուն այրերը, հասկանում էին միմյանց կես խոսքից, քանզի նույն աներկրասեր կերտվածքից էին, սրբասնունդ, և նայում էին միմյանց հոգո՛ւ նայվածքով...

– Մնա՛ այստեղ միառժամանակ, զավա՛կս, – շարունակեց անապատահայրը, – մնա՛, խաղաղվի՛ր, հանգստացի՛ր, գիտեմ՝ ձեռագրեր ունես, խորասուզվիր դրանց մեջ, ինքդ քո մեջ, որպեսզի հոգեկան ուժ կուտակես գալիքի համար... Դա օգնում է, իմ փորձից գիտեմ, – և մագաղաթագույն աջով սղալելով ճերմակաթույր մորուքը՝ շարունակեց. – Եվ ինչի կարիք որ ունենաս, պատրաստ ենք մեր ձեռքից եկածն անելու, հոգեկից ենք ու ցավակից, արիացի՛ր, զավա՛կս...

Վահանն ըմբռնվեց և էր անապատահոր բարեհունչ ձայնը՝ մտքում բաղդատելով այն տաճկաց արքունիքի որովայնապարար արարողապետի բամբ ձայնի հետ: Վանահոր ձայնը պաշտպանի, սատարողի լիցք ուներ, հոր ձայն էր արդարև:

– Քանի որ ես դեռահաս էի, երբ նրանց հավատն ընդունեցի, – ասում էր նա, – Քրիստոսն ինձ համար մեռավ, իսկ այժմ ես Նրա սիրո համար տասնապատիկը կընդունեմ. թշնամանքի դեմ՝ թշնամանք, հալածանքի դեմ՝ հալածանք, կապանքների դեմ՝ կապանքներ, ատյանի դեմ՝ դատաստան, սուտ վկաների դեմ՝ արդար վկաներ:

– Հա՛յր սուրբ, – կրկին խոսեց Վահան Գողթնացին, – շնորհակալ եմ ու շնորհապարտ և խնդրանք ունեմ. ինքս ինձ

համար գրած գործեր ունեւ՝ «Ծանապարհային օրագիր», պիտի կամենայի, որ իմ անձին պատուհաս հասնելու դեպքում այդ ձեռագրերը ապաստան գտնեին այս դպրասեր օջախում...

– Ամենա՛յն սիրով, զավա՛կս, մի՛ երկմտիր, այստեղ կունենաս քո առանձին գրապահոցը, երբ կամենաս: Երիցուկի այս փունջն էլ քեզ համար է, վերցրո՛ւ, եփջուր արա, խմի՛ր, հանգստացնում է, շա՛տ է հանգստացնում, – ամփոփեց խոսքը անապատահայրը՝ երիցուկի փունջը պարզելով Վահանին:

Վահանը շնորհակալություն հայտնեց թեթևակի խոնարհումով, բաժանվեցին:

ՆՈՒՐԻՎ, Ո՛ՒՐ ԵՍ ԴՈՒ...

 առնալով իրեն հատկացված խոսքը՝ Վահանը նորից ձեռքն առավ Հուրիկի նամակը: Մանկան մտապատկերում անջնջելիորեն դրոշմված հրդեհի պատկերները կենդանացան, էլի՛ զգաց ծխի, այրված շորի և մսի, մարդկայի՛ն մսի խանձրահոտը, ականջներում ծայր առանտարիներ առաջվա ճիչ-աղաղակն ու ողբ-վայնասունը: Հիշեց, պարզ հիշեց Հուրիկին՝ թխաչյա սևահեր աղջնակին՝ սարսափից չռված հայացքով, փարված հորն ու եղբորը... Հիշեց իրեն՝ ոտքերի տակ ընկած, մինչ գորավոր երկու ձեռք բարձրացրին, կանգնեցրին ոտքի, մինչ հորը՝ Խոսրով իշխանին տարան: «Այս երեխան թող մնա՛, – մռնչաց արաբ ոստիկանը, – այս երեխան արքունիքին է վայել», – և մրոտ աջով Վահանին քաշեց դեպի իրեն:

Վահանը դարձյալ կարդաց Հուրիկ-Մալաքսիմայի նամակը, հետո զետեղեց ծոցագրպանում: Գլուխը պտտվում էր հուշերի, տպավորությունների, նոր միջավայրի առթած նոր խոհ ու խոկի ծանրությունից: Խցակից վանականներից մեկն անցյալ օրն ընկուզի հետ խառնած չոր թթի մի բուռ էր տվել փոքրիկ կապոցով՝ իբրև ուժերը վերականգնող, նաև՝ միտքը սնող միջոց: Քանդեց կապոցն ու «Ճանապարհային Օրագիրն» առավ ձեռքը... կարդալու, դասդասելու, շարակարգելու շատ բան կար. հիմա ժամանակն էր, քանի հնարավոր էր: Այդ օրվա գրառումը հետևյալն էր.

Բարի աչքի մասին

«Տարրորոշ աչքերի բազմազանուլթյան մեջ՝ մարդու լինի, թե կենդանու, իրապես գանձ է բարի աչքը. բարի աչքը, որ շրջապատի լավ ու վատի մեջ տեսնում է լավը, իսկ տեսնել լավը՝ նշանակում է շարունակել բարին: Իսկ շարունակել բարին՝ նման է աստվածային արարման. և զուր չի ասված Աստվածաշնչում, թե՛ հեռացի՛ր չարից... բարի աչքը չարամերժ է ինքնընտրիչյան: Բարի աչքը սիրտ տաքացնող հույս է: Հոգեկան մեծ լիցք է և ուժ է բարի աչքը»:

Վահանը հանկարծ այնպիսի՛ կարոտ զգաց այս անապատականների կենցաղի նկատմամբ. «Նրանց կյանքում չի եղել կամա թե ակամա դավանափոխություն, չի՛ եղել օտար արքունիքում այլադավանների մեջ օտար անվան տակ մեծանալու չար բախտը, չի եղել ցաված սիրտ, որ կրում է այդ ամենի բեռը մինչ այն օրը, երբ առմի՛շտ կթեթևանա...», – այսպես էր մտորում Վահան Գողթնացին, որ չորս տարեկանից ի վեր հասակ էր առել տաճկաց՝ արաբական արքունիքում Վահապ անվան ներքո, հարկադրյալ օտար կրոն դավանել, և իրեն մշտապես մեղավոր ու հանցապարտ էր զգում դրա համար...

ԽՈՍՐՈՎԻԴՈՒԽՏ

ուլրը... Եթե Վահանի սրտի մեջ մշտապես տա-
քուկ մի անկյուն կար, ուր խաղաղություն էր,
լույս, ջերմություն, նաև՝ հոգու ցավ, անխոտոր մի
սրբարան, քրոջ՝ Խոսրովի դուխտի մասին մտածումն էր, քրոջ
գոյությունն ու լինելությունն փառաբանությունը՝ ի մեծ մխի-
թարություն իրեն: Երկրային այս կյանքում ընդմիջտ բա-
ժանված միմյանցից՝ Խոսրովի դուխտն ու Վահանը հոգեկան
աներևույթ, սակայն բազմաթեղ միասնություն մեկտեղ էին
իրար, անտրոհելի, հոգեկից, միախորհուրդ, թեև մեծացել
էին իրարից շատ հեռու՝ երկու տարբեր աշխարհներում:
Դա հոգո՛ւ, ուրեմն նաև ոգո՛ւ միասնություն էր, որ նրան-
ցից յուրաքանչյուրին դարձնում էր շատ հարուստ՝ անկո-
ղուպտելի հարստություն: Վահանի մանկությունն աղոտ հու-
շախարհում փայլատակող հոգեխուով հուշ-մասունքներ կա-
յին՝ քիչ, բայց թանկ, անփոխարինելի: Ահա իրենք եկեղեցի
են գնում ընտանյոք հանդերձ: Քույրը՝ Խոսրիկը, որն ընդա-
մենը մի քանի տարի էր մեծ իրենից, գեղեցիկ, մորեզույն
թավշյա զգեստով է, մագերը՝ երկու հյուս արած, բռնել է իր
ձեռքը և քայլում են: Քույրն ու ինքը փոքր-ինչ առաջ էին
ընկել, ծնողները գալիս էին սպասավորների հետ՝ ետևից:
Որտեղից-որտեղ հայտնված մեղուն կծեց Վահանի այտը:
Դա այնքան արագ եղավ, որ չորսամյա մանկան զարմանքն
ու ցավը միախառնվեցին: Խոսրիկը՝ քույրը, մեծի պես գրկեց
իրեն, շոյում էր ցավող այտը, մինչ մոտեցավ մայրը և զգու-
շություն մը դուրս քաշեց փուշը: Իսկ քույրիկն ասում էր.

«Չա՛ր մեղու, չա՛ր, կորի՛ր քո փշի հետ», – և համբուրում էր Վահանի ուռած այտը:

Կյանքի ամենածանր պահերին Վահանը հիշում էր այդ բալասան-համբույրը, քրոջ արցունքոտ, խաժ աչքերը: Քանի՛ տարի չեն տեսել միմյանց: Միայն վերջերս, երբ Ոմառ խալիֆը Վահապին ուղարկեց Արմենիա՝ պաշտոնավարելու, քույր ու եղբայր բաժանումից երեսուն տարի անց բախտ ունեցան տեսնելու միմյանց: Խոսրովիդուխտն էլ, Վահանն էլ երիտասարդ մարդիկ էին արդեն, բայց փարվեցին միմյանց մանկան անպատմելի կարոտով: Երեսուն տարին չէր կարողացել անջրպետել նրանց մանկական աղավաղակերպ հոգիները, ու թեև հասունացած՝ նրանց մանուկ հոգիներն էին, որ խոսում էին անբառ, սկսած մանկական ա՛յն տարիքից, երբ խոսելու համար բառերի կարիքը չկար... Խոսրիկը շնորհալի, գեղեցկատես աղջիկ էր արդեն, Խոսրովիդուխտ՝ մուգ թարթիչներով երիզված խաժ աչքերով, տխուր, տխուր... Բաժանումից ի վեր իրենց առաջին հանդիպմանը Խոսրովիդուխտը կուսցավ, բռնեց Վահանի ձեռքն ու տարավ շուրթերին. նա համբուրում էր անողոք ճակատագրի կամքով անմեղորեն խաչված, ընտանիքից ու հարազատներից խլված իր եղբոր աջը՝ խորունկ իմաստ դնելով դրա մեջ: Վահանն էլ իր հերթին համբուրեց քրոջ ճակատը: Մայր իշխանուհին լալիս էր. Վահանը խորին խոնարհումով համբուրեց նրա ձեռքը: Իշխանական տան հեռու և մոտիկ հարազատները, որ հավաքվել էին Վահանի գալու առթիվ, լցված սրտով նայում էին նրանց: Կանայք լաց էին լինում:

Ինչպես և Գողթնի իշխան Խոսրովը՝ այրական գծով իրենց բարեկամներից շատերը չկային. գոհ էին գնացել հայտնի հրդեհին, քանի որ, ինչպես և պատշաճ էր, արյունարբու Կասրմի խաբեպատիր հրավերքին մասնակցելու էին գնացել առա՛նց կանանց... Եվ փա՛ռք Աստծո, որ այդպես էր: Երեխաները գոնե լրիվ չորբացան: Մինչգեռ իբրև նվիրումի և հավա-

տո առհավատչյա՝ տարել էին իրենց հետ շա՛տ ավելի թանկ բան՝ իրենց մանկա՛նց. այրակա՞ն, թե՞ հայկական դուրահավատութիւն, թե՞ երկուսը միաժամանակ: Այդպես եղավ: Վահան-Վահապը խորապես ապրում էր հարազատների հետ հանդիպման ամեն պահը, սրտով, նյարդերով, ասես մեկ առ մեկ բոլորին տեղ էր տալիս իր մեծ սրտում. մեծ չլիներ, ի՞նչ պիտի լիներ Վահանի սիրտը. Աստված ցավը լեռան չափով է դնում:

Հետո իմացավ, որ քույրը բանաստեղծութիւններ է գրում, ոգեչունչ շարականներ... Իմացավ նաև, որ Խոսրովի դուրխտը առանձնասեր է և աղոթասեր... Որ հայ առաջին բանաստեղծուհի Սահակադուխտ Սյունեցու՝ գիտնական, աստվածաբան, բանաստեղծ և թարգմանիչ Ստեփանոս Սյունեցու քրոջ կրտսեր գրչակիցն է: Եվ Սահակադուրխտ բանաստեղծուհու տողերն էր մտաբերում.

Սրբուհի՛ Մարիամ, անապական տաճար

Եվ կենսատու էութիւն ծնող և մայր.

Օրհնյալ ես դու կանանց մեջ,

Բերկրյալ տիրամայր և կույս...

Սիրտն ալեկոծվում էր՝ իր հոշոտված ճակատագրի, երկփեղկված վիճակի, հարազատներից հեռու, բայց և հոգով նրանց հետ ու մոտ լինելու ցավով:

Երեսունն արդեն բոլորած Վահանի քունքերին ու գլխին տրամուլթիւնն էր բույն դնում ...արծաթաթել մագերի տեսքով:

ԳՈԴԵՆՈՅՈՒՄ

Ինչո՞ւ, երբ մարդ հոգեկան ու մարմնական անելանելի վիճակի մեջ է լինում, ներքին մի մղումով կամենում է գնալ իրենից ավելի՛ դժվար կացություն մեջ գտնվողների մոտ: Սա բնություն կոչով է, նաև՝ աստվածային: Այդպիսով, մարդ ո՛չ թե մխիթարվում է ուղղակիորեն, այլ հույս է հավաքում կամա թե ակամա, նաև ամրանում է ոգով, որ անո՛ւմ է այդ հույսը...

Բուզանդ պատմիչը վկայում է, որ Աշտիշատի ժողովում որոշում ընդունվեց բոլոր գավառների «պատշաճ տեղերում» գողենոցներ (ուրկանոցներ) կառուցել, որպեսզի ախտավորները «...մնան իրենց կացարաններում, դուրս չգան մուրալու»: Վահանը գիտեր, ըստ Բուզանդի, նման հիվանդների մեկուսացումն ու խնամքը եղել է դարերից եկող ավանդություն: ...Հոգին ծվատվում էր անորոշությունից, տառապանքից, ցավից... Հայրենիք վերադառնալուց հետո նա ավելի ցավագին ու գիտակցված էր զգում իր երկրի վիճակը:

Այսպես մտորելով՝ գնում էր, երբ հասավ նպատակավայրը:

...Գողենոցում տոթ էր: Բնակիչները, որ մեծ մասամբ ծերեր, իրենց քայքայված առողջությանը նախանձախնդիր հիվանդներ ու հաշմանդամներ էին, փակել էին դուռ-լուսամուտ՝ արգելելով մաքուր օդի մուտքն այստեղ: Ծանր օդից Վահանի գլուխը մի պահ պտտվեց: Նա հետը բերած ուտելիքների կապոցները հանձնեց սպասավորներին, իսկ ինքը մոտեցավ հաշմանդամներին: Խեղանդամված ձեռք ու ոտքով մարդիկ էին, կույրեր, խոցոտ դեմքերով բորոտներ, այլևայլ հաշմանդամներ: Գերակշիռ մասը տղամարդիկ էին: Վահա-

նը մոտեցավ նրանց առանձին-առանձին, հարցրեց, թե ունեն
արդյոք որևէ բանի կարիք, նստեց նրանց մոտ: Խոսք բաց-
վեց Հիսուսի ու նրա բուժումների մասին: Խոսքը ծավալվեց:
Բորոտներից մեկը, որ փլված քթի պատճառով «քարանձա-
վային» ճայնով էր խոսում, հարցրեց Վահանին, թե ինչ է
մտածում նա այդ մասին: Վահանը կարկամեց մի պահ, ապա
խոսեց.

– Մի՛ մոռանաք, որ Նրա (Հիսուսի) Հոգին ի ձեզ կենդանի է միշտ,
հանապազ»:

Ճակատագրի նույն դաժան մանգաղով հնձված այս մար-
դիկ ինչ-որ բանով նման էին իրար, թեև յուրաքանչյուրի
ցավն ու տառապանքը ինքնազորոշմ էր: Դեմքի աղճատված
լինելու պատճառով աներևակայելի ծամածռու թյուներով
խոսեց մի ծերունի.

– Արժանապատի՛վ տեր, – դիմեց նա Վահանին, – ահա
մտածել ես մեր մասին, եկել մեր վիճակը թեթևացնելու, շնոր-
հակա՛լ ենք նախ մեր մասին մտածումի, ապա բերած ուտե-
լիքի համար, մրգերի՝ առանձնապես... Իբրև խելոք մարդու՝
կուզենայի մի հարց ուղղել քեզ. երբ Հիսուսը բուժեց ինը բո-
րոտներին, պիտի հիշեք, նրանցից միայն մեկը, իննից մե՛կը
միայն երախտապարտ եղավ Տիրոջը: Մյուսները շտապեցին
անխոս, անարձագանք հեռանալ: Այդ սարսափելի՛, անբու-
ժելի՛ հիվանդությունից փրկվե՛լ էին, բայց զլացան երախ-
տագիտության իրենց պարտքը... Ինչո՞ւ է այսպես, ինչո՞ւ
է մարդն այսքան անկատար, և դրա համար չէ՞ արդյոք, որ
ոմանք տառապում են մյուսների փոխարեն՝ քավելով նաև
նրա՛նց մեղքը, – այս ասելով՝ նա իր խելված ձեռքով մի
չըջան գծեց՝ մատնանշելով իր բախտակիրներին:

Խելամիտ այս հարցի արծարծումը ցնցեց Վահանին: Ճիշտ
էր մարդը, երի՛ցս ճիշտ... Ի՞նչ ասեր, ինքն էլ ժամանակին
մտորել էր այդ մասին: Հիմա՛ էլ, մի՛շտ... Եվ ո՛չ միայն մտո-
րել:

– Ես նույնպես մտածել եմ այդ մասին, – խոսեց Վահանը: – Բոլորս Աստծո որբերն ենք՝ հարուստ կամ աղքատ: Բոլորս Աստծո պահածն ենք: Ո՛րև դիմես և ուստի՛ հուսաս օգնություն Երկնավորից բացի: Այդպես է, բարի պտուղ չէ մարդը, և Աստված գիտե այդ մասին: Հիշո՞ւմ եք, թե Մատնության գիշերն ինչ ասաց Հիսուսն իր աշակերտներից Սիմոն-Պետրոսին:

«Քարանձավային» ձայնով խոսող բորոտը շարունակեց.

– Այդ գիշեր Հիսուսն ասաց Սիմոն-Պետրոսին, որ մինչ աքաղաղի կանչը նա երեք անգամ ուրանալու է իրեն: Սիմոն-Պետրոսը զարհուրեց. ինքն այդպիսի բա՞ն անի... Երբ կատարվեց անխուսափելին, քանզի մարգարեսություն էր, Սիմոն-Պետրոսը լաց եղավ...

Հանկարծ խոսեց մինչ այդ լուռ կույրը, որ փառահեղ ճերմակ մորուքով, աչքերի սպիտակուցները վերքերի պես աշխարհին պարզած մարգարե լիներ ասես.

– Այո՛, երբ հանցանքն արդեն գործված է, լալիս ենք, զղջում ենք՝ կարծես դրանով մաքրվելով արածից, բայց մաքրվո՞ւմ ենք արդյոք, քավո՞ւմ ենք հանցանքը: Հենց Սիմոն-Պետրոսի և նրա նմանների պատճառով է շարունակվում մեղավորների ցեղը, մտածում եմ: Չնայած բոլորս ենք մեղավոր. եթե զղջումն իրական է, ինչո՞ւ է շարունակվում արատը դար ու դարեր:

Վահանը գլխով հավանության նշան արեց՝ ներքուստ հիացած բախտի չարաշունչ հողմերի մեջ իմաստնությունը պահպանած այդ մարդկանցով: Մտքով բաղդատեց գողենոցի թշվառ այս կարոտյալներին թե՛ տաճկաց իշխանատերերի և թե՛ իր ազգակից (հայրենիքում հանդիպած) մեծավորներից ոմանց հետ. ի՛նչ համեմատություն: Եթե տաճիկ-արաբների մտքի առանցքը բռնատիրելն էր, հողեր գրավելը, կինն ու կերուխումը, նաև՝ երգը, բանաստեղծությունը, իմաստուն խոսքը, ապա արյունակից հայերը իրենց մտքի վիթխարի

հարստության կողքին՝ պատմագրիտություն, երգ, բանաստեղծություն, ուսումնատեսչություն՝ առհասարակ, բազմավտանգ մի թերություն ունեին՝ ամեն մարզում և ամեն գնով առաջամարտիկ լինել, իշխել և այդ ճանապարհին չէին խորշում բարեմերժ միջոցներից: Նաև փողի հանդեպ ունեցած կիրքը՝ այդ ամենակո՛ւլ ծարավը...

Գթության սպասավորները Վահանի բերած միրգը բաժանեցին: Երբ Վահանը հրաժեշտ էր տալիս, ներկաներից մեկը, որ լուռ էր ողջ հանդիպման ընթացքում, կակազելով խոսեց.

– Արժանապատիվ հյուրը մեզ հո-հո-հոգո՛ւ հայացքով նայեց, և ցա-ցա-ցանկալի է, որ նորից պատվի մեզ իր այցելությունամբ:

Վահանը շոյված էր, նա խոնարհվեց և ինքնաբերաբար դուրս եկավ սրահից՝ ինչպես եկեղեցուց են դուրս գալիս՝ դեմքով դեպի գողենոցի բնակիչները:

ՄԵՆԱԿ ՔԱՅԼՈՂԸ

ոգենոցից դուրս գալուց հետո Վահան Գողթնացին մտորելով քայլում էր անապատով՝ այնտեղ տեսածն ու լսածը ինքն իրեն վերլուծելով: «Ես իրենցից լա՞վն եմ, իհա՛րկե չէ, – խորհում էր, – ո՞վ գիտե, ճակատագրի ի՛նչ կեռամաններով են անցել, մինչև հասել են այս օրվան»:

Մենակ քայլողն ավելի շատ բան է հասցնում տեսնել, քան ձիավոր հեծյալը, որն ավելի արագ է գնում փաստորեն, բայց նրա միտքը զբաղված է իր ընթացքով... Մենակ քայլողի ուշադրությունը ոչինչ չի շեղում: Մենակ գնացողն իր մտքերի հետ է՝ ինքն իր հետ, և եթե մտածող տեսալի մարդ է, շատ բան է վերցնում «ճանապարհից»: Ժամանակ առ ժամանակ հիշում էր «Օրագրում» խնամքով շարադրած իր տողերը և մերթընդմերթ վերստին խորհում գրանց չուրջ: Օրինակ՝ այս մեկը.

Մեզ շրջապատող աշխարհը

«Մեր ծննդյան ժամանակից ի վեր, մինչ խոր ծերության մացառուտները մտնելը մեզ շրջապատող իրերը լուելայն դաստիարակում են մեզ: Դրա համար, Հին Հունաստանում օրինակ, մայրանալու պատրաստվող կնոջը շրջապատում էին գեղեցիկ իրերով ու մարդկանցով, որպեսզի ապագա մոր մեջ ձևավորվող-չնչավորվող էակը ըստ ամենայնի գեղեցիկ լինի հոգով և մարմնով:

Իսկ մեր ժամանակներում դերան ավելացել է աղոթքը՝ մեծագու՛յն աջակցությունը հոգևոր և մարմնավոր գեղեցկություն, զի եթե գեղեցիկ է հոգին՝ էություն՝նր, կորի՛ղը, կենտրո՛նը, նրան ընդգրկող և շրջապատող մարմինը տգե՛ղ իսկ լինի, շնորհագեղ կերևա»:

...Ռուսները խողտացնելու չափ Վահանը հանկարծ առարկայորեն զգաց օշինդրի բու՛յրը՝ դառնաշունչ, կծու՛, ծանր, շնչառությունը բանտող, ասես մուկ է քամում հոգուդ մեջ... Օչինդրի բո՛ւյրը՝ իր մշտնջենական ուղեկիցը: Մեկ էլ... որտեղից որտեղ օ՛ձը (հավանաբար Վահանն իր ոտնաձայնով խանգարել էր նրա անդորրը)... Հանկարծ ծառացավ իր առջև, ձգվեց վեր, մի երկվայրկյան Վահանի և նրա աչքերը հանդիպեցին: Որքան հասկանում էր Վահանը՝ գյուրզա էր, ամենաթունավոր օձերից մեկը, իժից առա՞ջ, թե՞ հետո: Թ՛վում է՝ երկար տևեց, իրականում մի ակնթարթ էր. գյուրզան շրջվեց, նորից պառկեց կուտակ-կուտակ, շո՛գ էր...

«...Ա՛յ քեզ բան, – մտորում էր Վահանը, – ուրեմն, ճիշտ են ասում, որ եթե օձին չդիպչես, չի՛ խայթի: Չնայած... Ա՛յս էլ կա ուրեմն. նրա խայթն ինձ ավելի՞ն պիտի աներ, քան արել է ճակատագիրը: Գուցե... պիտի փրկե՞ր: Ինչի՞ց: Դատավճու՞ր... Պետք է քաջություն ունենալ ընդունելու ձակատագիրը»:

Իրիկնադեմին էր, որ Վահան Գողթնացին հասավ անապատական եղբայրների կացարանը, հաճույքով ճաշակեց իր բաժին ոսպապուրը, վրայից որտեղի՛ց-որտեղ հայտնված հատապտուղ կերավ, ախորժակով սառը ջուր խմեց: Ապա գոհություն հայտնեց Աստծուն՝ այսպիսի մի օրվա պարգևի համար: Գողենոցում անցկացրած ժամանակը, ճանապարհի մտորումները, ապա և գյուրզան՝ իր բազմանշանակ վարքով, անապատի եղբայրների մոտ վեց ամիս անցկացնելու այս հնարավորությունը հոգեմաքրման, ուրեմն և ինքնամաքրման

առիթ էր նրա համար... Վերջից առաջ: Ինքն ամեն ինչ վճռել էր արդեն. և քանի որ այդպես է, վերջն անխուսափելի է ուրեմն...

...Ո՞ւր հասցրեց իրեն ի սկզբանե «փրկության» այդ ճանապարհը՝ հրդեհհո՛վ սկսված, այսքա՛ն վայրիվերումներում ծվատված, ի վերջո՛՝ ապարդյուն: Ապարդյուն, քանի որ ոչինչ չկարողացավ անել իր երկրի, իր մշտապես թակարդված ժողովրդի համար:

ՄԻՐՈ ԲԱԺԻՆ

նապատական եղբայրների միջավայրում մոտ վեց ամիս մնալու ընթացքում Վահանն իրեն հուզող խնդրով լինում էր տարբեր անձանց մոտ: Նրանք սակայն, գոնե մեծ մասը, անհաղորդ էին իր ցավին: Այդպես, մի անգամ վերադառնում էր ուշ ժամի, երբ անձրևի հանդիպեց: Պատսպարվեց այդ նապատակով կառուցված թեթև կացարանում, որտեղ իր նման մի քանիսը կային արդեն:

...Հետզհետե անձրևն ուժեղանում էր՝ խուլ ու միաձայն մի մեղեդի գոյացնելով, և մեծատարած անապատն ասես երգում էր:

Մոտեցողը բեզվի^օն, թե^օ բեզվինուհի էր, հասավ ծածկին, փորձ արեց պատսպարվելու: Անապատային այս գոտում անձրևները հազվադեպ թեև, սակայն հորդ են ու երկարատև... Անձրևից հետո ավազե բլուրներն ու թմբերը, բարխաններն ու ավազաբուրգերն անգամ ասես լցվում, լիանում են ջրով, բայց դա կարճ է տևում: Հաջորդ առավոտյան՝ արևի հզոր շունչը ավազներին դիպչելուն պես, անապատն աստիճանաբար քամվում է ասես, և նրա հավերժական ծարավը մի օրով հագեցրած ջրերը տենչալի երազի պես լքում են նրան... Իրիկնադեմին նույն տոչոր, շեկ ավազներն են՝ փշերի տեղ-տեղ ծաղկումներով... նույն ոսկեկնիք արարումն է Աստծո. արևի ոսկելույս հեղեղի ներքո մարգարտահատիկների պես շողացող ավազ՝ անեզրական, խորը, անմեկնելի...

Ծածկի տակ հավաքված մի քանի հոգին շարժվեցին՝ տեղ տալով նորեկին: Վահանը հանկարծ ծանոթ մի ներկայութ-յան զգացողություն ունեցավ. բեզվինը վար բերեց անձրևից

Թաց ծածկոցը. ծանոթ հայացք էր... Վահանն աչքերին չհա-
վատաց.

– Նաղբա՞, դո՞ւ ես, այստե՞ղ...

Ասելիք չկար այլևս: Նաղբան ինքն էլ անպատրաստ էր
անակնկալին, շփոթահար էր, ընկճված:

– Ե՛ս եմ, տե՛ր իմ, – մրմնջաց, – ես՝ երբեմնի քո պատ-
կից հարևանուհին, հիմա՝ անտուն ու անօթևան՝ արժանի իր
բախտին:

Վահանը չգիտեր ինչ ասեր: Ի՞նչ պիտի ասեր, կամ՝ ու-
նե՞ր այդ իրավունքը: Բայց տեսնելով կնոջ՝ մորմոքի դառը
կրակով այրվող աչքերը՝ հասկացավ շատ բան, եթե ոչ ամեն
ինչ... Նաղբան սիրո զոհ էր. Նաղբան, հավանական է, ճաշա-
կել էր սիրո քաղցրուծթյունը, բայց հատուցումը չէր ուշա-
ցել... Ո՞վ գիտե՞ ինչ էր եղել, բայց ահա երբեմնի արքայա-
շուք, փափկակենցաղ այն կինը անապատի բեղվիհների՝ մեջ,
կորած-մոլորած, ճակատագրակից դարձած անորոշ ապրուս-
տի տեր մարդկանց...

Անձրևի շփշփոցի ներքո լավեց Նաղբայի հարցը՝ ուղղված
Վահանին: Հարց, որ հնչեց թողուծթյուն հայցելու պես.

– Ինչպե՞ս է Զուլալը:

Վահանն առանց այն էլ պիտի պատասխաներ՝ լա՛վ է, և
այդպես էլ վարվեց, սակայն սիրտն անհանգիստ եղավ դժվար
այդ ստից: Մոր փախուստից ի վեր Զուլալը հալվում էր մո-
մի պես: Նա, որ առանց այն էլ զվարթերես մեկը չէր, հի-
մա դալկացող ծաղիկ էր հիշեցնում՝ գեղեցիկ, տխրուծթյան
անթաքույց կնիքով...

«Հիմա արդեն ոչինչ չես փոխի, – մտածում էր Վահանը,
– գոնե թող դժբախտ մայրն ավելին չիմանա: Ինչքան էլ չի-
մանա, հո գիտե՞, որ անդարձ փշրել է իր զավակի ապագան
և երջանկուծթյունը: Տեսնես ո՞վ է եղել Նաղբայի գայթակղի-
չը, – խորհում էր, ու ինքն էլ պատասխանում, – միևնույն
չէ՞ ով, այդ մարդը «ո՛վ» չի եղել, կնոջ սիրուն ու այդքա՛ն

մեծ գոհաբերությանն ի պատասխան ահա շարտել է նրան գինուց պարպված գավաթի պես...»:

Վահանը լսեց ծանոթ հեծկլտոցը. Նաղբան լալիս էր, լալիս էր խորն ու սրտակեղեք, նրա ուսերը ցնցվում էին անձրևից թրջված ծածկոցի տակ: Չգիտես ինչու կռացավ, խլեց Վահանի ձեռքն ու համբուրեց.

– Դու սուրբ մարդ ես, – ասաց, – տու՛ր քո բաժին ներումն ինձ, ների՛ր, ների՛ր:

– Ես ո՞վ եմ, որ քեզ ներեմ, քու՛յրս, – բոլորիս դատավորն Աստված է, – շնչաց Վահանը:

Նաղբայի արցունքները հոսում էին մաշված այտերի վրայով, և ծածկոցը բռնող ձեռքերը դողում, դողում էին...

* * *

Անձրևը կտրվելու երանգ առնելուն պես կացարանում հավաքված խումբն սկսեց ցրվել: Վահանն էլ ցանկացավ ճանապարհվել. վանական համալիրում սպասում էին նրան: Նաղբան հարցական նայում էր նրան. զգաց, որ Վահանը պատրաստվում է հեռանալ, դարձյալ բռնեց նրա ձեռքը, տարավ շուրթերին, և էլի՛ լացի մի նոր հեղեղ:

– Դու սուրբ մարդ ես, – ասաց, – աղոթի՛ր մեղավորիս համար, աղոթի՛ր, աղաչում եմ:

– Աղոթե՛մ, այդ ե՞ս եմ սուրբը, սրբեր չկան, Նաղբա, իմացիր, միակ Սուրբը վերևում է՝ անփոխարինելի, անզույգ, անդավաճա՛ն...

Այդպես բաժանվեցին: Հետո, երբ անապատական եղբայրները մոտ նրա ականջն ընկավ այս պատմությունը՝ սոսկաց: Ջիմացրեց, չասաց, որ ինքը ճանաչում է գոհին: Գործին խառնված էր աշխարհածանոթ նրբամիտ բյուզանդացին՝ սնգուրված դեմք ու խղճով: Նաղբային գայթակղողը բյուզանդացի զորապետ էր. կարևոր էլ չէր, թե ինչ պայման-

ներում կամ որտեղ էին հանդիպել նրանք: Բյուզանդացին նվաճել էր անբախտ կնոջ անտերունչ սիրտը՝ այն իր բռան մեջ սեղմելու չափ: Եվ ճմլել էր՝ իբրև տաք ու արյունածոր նուռ...

Այդ օրերի իր ապրումները վերյուծելով՝ Վահանը նախախնամովեթյան կամքն ու հայտնությունն էր տեսնում Նաղբայի՝ իբրև խորհրդանիշ հայտնվելու փաստի մեջ: Մեղավոր կնոջ, մեղավոր մարդու, մեղավորի ողբը, հատուցումը անխուսափելիին: Եվ դեռ երկար ժամանակ հիշում էր անձրևահար այդ գիշերը, Նաղբայի արցունքները, որ հոսում էին մաշված այտերի վրայով, և բեղվինի՝ նրա ծածկոցը բռնող ձեռքերը, որ դողում էին, դողում...

Նաղբայի հետ կատարվածը վերապրելու պատճառով էր, թե՞ ներքին անորոշ մի մղումով, Վահանը մտորեց իր անցած ճանապարհի՝ խաթարված մանկության, մահամեղական պատանեկության, անկատար երիտասարդության ու անձնական կյանքի անհաջողությունների շուրջ: Մեկնելուց առաջ վերջին անգամ ձեռքն առավ «Ճանապարհային Օրագիրը» և հավելեց.

Հրդեհն... ինձ ողեկից

«Արքունիքում լավ գիտեին, որ հրդեհի դաժան երախից փրկված «երջանիկներից եմ»: Երջանիկ... Իրենք դա երջանկություն են համարում: Երջանիկ լինելու մասին այս պարագայում մտածե՛լն իսկ սրբապղծություն է, այն էլ՝ մեծ... Վերջերս ինձ հայտնի դարձավ, որ հրդեհի հանգամանքը եթե բոլորեքյան չի խեղանդամել, ապա մեծապես խեղել է իմ հոգին: Ինքս էլ չգիտեի, որ այդպես է, չէի չափուկչուել տեղի ունեցածը. չորսամյա տղեկի աչքի առաջ ծավալված այդ կրակասպանդը չա՛տ բան է այրել նրա սրտում... Շա՛տ բան, բացի, անկասկած, սիրտը սիրտ դարձնող հատկություննե-

րից՝ խիղճ, սեր, բարություն, հավատք, հայրենասիրություն, առաքի-
նություն...

Այրե՛լ է, սակայն, կյանքով ուրախանալու բերկրանքը, կա-
նացի ընկերակցութեամբ ու վայելքով արբենալու փափագը,
մարդ արարածին հավատ ընծայելու կարողությունը... Հենց
դրա համար Զմրուխտի նման հմայիչ կինը չչաղկապվեց
կյանքիս, թեև հոգուս աներկբա քույրը դարձավ առհավետ,
որպես իմ հարազատ քույր Խոսրովիդուխտն է:

Զարմանալի է, ինքս էությունմբ հեռու լինելով երկրային
սիրո կապանքներից՝ ակամա տեղիք եմ տալիս երբեմն սի-
րային ինչ-ինչ թնջուկներին... Տիրակալի հարճերից մեկը՝
պարուհի Զուբեյդան, անտարբեր չէր անձիս նկատմամբ, նա
բազմիցս այդ զգացնել է տվել ինձ: Այնինչ նրա հանդեպ
սիրով բռնված արքունական աճպարարին թվում էր, թե ես
կիսու՛ճ եմ այդ սերը... Քա՛վ լիցի, երիցս ոչ: Եվ խանդո՛ւմ
էր, խանդո՛ւմ, թեև օձի գաղտնապահությունմբ քողարկում
էր այդ խանդը՝ իրականություն մեջ ամեն քայլափոխի ճգնե-
լով իրեն հասանելի ձևերով վնասել ինձ: Վերջերս, Ռամազա-
նի առթիվ կայացած տոնախմբությունմբ ժամանակ, նա չկա-
րողացավ իրեն գսպել, և իր աճպարարական շնորհն ի ցույց
դնելիս ձեռքի կրակը (թեկուզ և արհեստական...) նետեց
վրաս... Հանկարծ հայացքս մշուշվեց, շրջապատի պատկե-
րը պղտորվեց աչքիս, գլխապտույտ եղավ, հետո ոչինչ չեմ
հիշում... Ասում են՝ ուշագնաց եմ եղել և երկար ժամանակ
ուշքի չեն կարողացել բերել: Աճպարարի՝ չարությունմբ նե-
տած «կայծը» միանգամից բռնկեց ներաշխարհս՝ ի բաց հա-
նելով հոգուս մշտակա՛ն հրդեհը: Գտնելով իմ թույլ տեղը՝
աճպարար Սեիդը էլի ու էլի դիմեց այդ քայլին նման պատեհ
առիթներով, բայց պարուհի Զուբեյդան, ասում են, սպառ-
նացել է նրան՝ ասելով, եթե նա շարունակի հալածել ինձ՝
Վահապիս, ապա ինքն անձնասպան կլինի՝ իր արյան մեղքը
գցելով Սեիդի վիզը... Այսպես:

*Եվ ի՞նչ է փնտրում իմ ավերակ սրտում գեղեցկուհի Զու-
բեյդան, խեղճ աղջիկ... Եվ զու՛ր է տանջվում աճպարար
Սեիդը՝ իր մի ցավը երկու դարձնելով... Լսեցի, որ տիրակալի
սկանջին էլ է հասել այս պատմությունը, և որ նա զայրացել
է՝ Սեիդին արգելելով նմանօրինակ խաղերն ու սաղրանքը»:*

ՆԱՏԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

 «... րբ գնալու ժամն եկավ, իմացավ մի կրոնավոր, որ Սովի վանքի վանահայրն էր՝ Հովհաննես անուկով: Վահանի համար գրաստ և հագուստ պատրաստեց և կրտսերագուլյն եղբայրներից մեկին հորդորեց գնալ իբրև նրա սպասավոր: Եվ այն չորս տարում, որ նրանք շրջեցին միասին, երեք սքանչելիք երևաց, որ անկարող եմ պատմել... Սուրբ խաչի տոնին, երբ բազում զղջանքներով մտնում է Աստծո տաճարը, Մաքենաց վանքից մի մարդ, Սողոմոն անուկով, նրան տալիս է գիր քաջալերության և հանդերձանք՝ իբրև վարձատրություն: Իսկ երանելին այս բազում արտասուքներով ընկավ անդառնալի ճանապարհ, եկավ հասավ Բզնունյաց գավառ, որի անունն էր Արծվե»: Գնաց Մասսի ստորոտում գտնվող անապատը, որ կոչվում էր Երաշխավոր, որի առաջնորդը Արտավազդ անուկով մեկն էր. վերոհիշյալ պատմիչը հենց նա է: «Նա Աբրահամի նման սիրով հյուրընկալեց նրան երեք օր և մեկնելու ժամանակ ճանապարհի պաշար պատրաստեց»:

«Գնաց հասավ այնտեղ, ուր տաճկաց (արաբների) իշխանն էր, և իր հավատի համար թուլյտվություն խնդրեց, մանավանդ որ ծանոթ էր Սուրբ Գրքին և քաջահմուտ՝ իսմայելական առասպելաբանությանը: Ոչ թե հանդգնորեն դեպի մահ էր գնում, այլ իր ճշմարիտ հավատին հաստատություն և նրանց ստույգությունից հրաժարվել էր ցանկանում», – շարունակում է պատմիչը:

Մարդը բացեիբաց գնում էր դեպի իմացյալ մահը: Հասնելով Ուռհա մայրաքաղաքը՝ Վահանը երկրպագեց Փրկչի

պատկերին՝ թողություն խնդրելով մանկամիտ անմեղության համար: Այնտեղից Կադաճեկոս դալով՝ անցան Եփրատ գետը: Հասան Ռոծափ, ուր բնակվում էր տաճիկների Շամի իշխանը: Դրանից հետո արձակեց այն պատանուն, որն իր հետ էր, և ինքը քաղաքից դուրս հանգստացավ մի քանի օր: Ապա, Աստծուց խրախուսված, զնաց դպրապետի մոտ, որ անցյալում եղել էր իր ուսուցիչը:

Ծանր էր հանդիպումը: Վահանն իրապես հուզվել էր՝ տարիների բացակայությունից հետո տեսնելով Համմադ ար-Ռավիային: Ուսուցիչը ծերացել էր (մարդ կարող է մեկ օրում ծերանալ, մինչ տարինե՛ր էին անցել): Հիշեց իր մանկությունը, իրենց համատեղ այցելությունները տաճկաց կրոնական հավաքներին, խոսքն ու զրույցը, շատերի՝ մահն ի սիրտ նվիրումն հավատքին: Ահա ինքը՝ Վահանն էլ իմացավ, թե ինչ է դա, երբ մնացյալ ամեն ինչն անկարևոր է դառնում, և պատրաստ ես, պատրաստ ես անգամ զոհաբերության: Դպրապետը, մանավանդ իբրև Վահանի նախկին ուսուցիչ, խիստ վիրավորված էր իր աշակերտից. ինչ էլ որ ուսուցանել էր նրան՝ արել էր սիրով ու հավատով, մանավանդ որ հայի որդին ընդունակ էր, ուսումնաջան՝ ի տարբերություն իր տաճիկ հասակակիցների, որ հերիք չէ դատարկաշրջիկ էին ու կնամուլ, դեռ ցոփ ու գոռոզ էին... Սիրել էր Վահապին, որն ուսուցչի ասելիքն ընկալում էր կես խոսքից: Հույսեր էր կապել նրա հետ: Եվ ոչ միայն ինքը: Եվ հիմա... Աչքերի շուրջը ձգվող մանր կնճիռները վկայում էին ծերության մասին, մինչդեռ արցունքը...

– Սիրում էի քեզ ինչպես որդու, – խոստովանեց դպրապետը, – նաև՝ որբությունդ համարում էի ուղղելի, այս ի՛նչ ես անում...

– Ծջմարիտ հուսով աներկյուղ եմ, – պատասխանեց Վահանը, – խնդրում եմ, պատմի՛ր իմ մասին ամիրապետին:

Այս տեսնելով՝ դպրապետը խղճահարվեց, որոշեց մի փորձ անել. արքունական պարգևներ խոստացավ և իշխանություն, միայն թե Վահապը հետ կանգնի իր վճռից: Տվեց նրան երեսուն դրամ, որը վերցնելով՝ Վահանը հենց դպրապետի ներկայութեամբ աղքատներին բաժանեց... Մինչ ինքն անօթևան էր ցրտաշունչ ձմեռով, սակավահանդերձ և անսնունդ: Սակայն խաղաղ էր հոգով, պատրաստ՝ լինելիքին:

Նրանք, ովքեր տեսնելու աչք ունեին և լսելու՝ ականջ, վաղուց էին տեսանել և՛նոր մարտիրոսի անվիճարկելի ուղին՝ կարգակից կրոնավորներից սկսած մինչև արաբ խալիֆաների և տաճկաց մյուս մեծավորների փաթթոցավոր գլուխները: Երկու կողմն էլ ցավագին սպասումի մեջ էին. արաբացիք՝ վիրավորված ու ռիսակալ՝ Վահապի ուրացմանն ի տես, իսկ հայրենական թևն ու կրոնավորները (անապատականները և մյուսները)՝ սիրտ ի դող, թե ի՞նչ պիտի լինի: Այդ շրջանակից դուրս չէին և աշխարհականները: Խոսվում էր այդ մասին՝ բացահայտ թե թաքուն:

– Զորացրու՛ ինձ՝ խմելու վերջին գավաթը, – ամփոփեց նա գոհութեան աղոթքից հետո և գնաց դահճապետի մոտ, որի անունն էր Քարշ և հիմացիների իշխանն էր: Սա ցանկացավ լսել նրա պատմելիքը: Եվ տարավ նրան բռնակալի մոտ: Երբ սա կարդաց Վահանի գիրը, զարմացավ նրա գրի վայելչութեան և ճշմարտացիութեան վրա. հրամայեց բերել իր մոտ ու նրան նայելով՝ հաճոյախոսեց.

– Վահա՛պ, – ասաց նա, – ինչո՞ւ աղքատահանդերձ ես երևում. Հայոց երկիրը քեզ իջեցրեց քո փառավորութեանից:

Պատասխանելով՝ Վահանն ասաց.

– Իմ Տերը ինքն իրեն ունայնացրեց՝ ծառայի կերպարանքով աղքատութեան իջնելով հանուն մեզ ու մահվան ենթարկվեց խաչի վրա: Եթե նա ինձ համար համբերում էր, ինչո՞ւ ես խուսափեմ դրանից:

– Հայոց սառցապատ լեռների չար դևերը քեզ խաբելով խենթացրին, որ այդպես խոսես, – ասում է բռնավորը:

Վահանը պատասխանում է.

– Ձեր այն օրենքները, որ առաջ կային իմ մեջ, հեռու վանեցի ինձնից:

Հրամայեց բռնակալը գանձապետերին ոսկի և արծաթ բերել և մետաքսե գույնզգույն հանդերձանք՝ ասելով նրան.

– Թշվառական և չարասեր, ա՛ն այս ամենը, նաև՝ ծառաներ և աղախիններ, ճիեր, ջորիներ, ուղտեր և իշխանություն՝ կուզես այստեղ, չէ՞ Գողթնում: Մտածիր մեր պատգամավորի մասին, որ տվել է մեզ այս իշխանությունը և այնտեղ դրախտի փափկությունն է պահել մեզ համար:

Վահանը պատասխանում է.

– Ես առաջ էլ լսել եմ քո խորամանկ և բազմահնար ճարտարախոսությունը, շատերին ես որսացել այդ ճարտարությամբ ու կորստյան վիհը նետել՝ քեզ դժոխակից դարձնելով... Դու իմ նկատմամբ բարի եղի՛ր և իրավունք տո՛ւր ազատորեն հաստատվելու իմ ավանդույթյան ու կարգի մեջ: Ինձ հարկավոր չէ քո առաջարկած անցավոր մեծությունը, և եթե կամենում ես, իմ գավառն էլ խլիր ինձնից, միևնույն է, թողնելու եմ բոլորի նման: Ո՞ւր է քո հոր տիեզերական իշխանությունը. կամ քո եղբայրների բռնապետությունը. ստվեր չե՞ն դարձել: Դու ևս քիչ ժամանակ ունես. շուտով հող ես դառնալու:

Այնժամ բռնավորը բարկացավ, հրամայեց նրան դուրս տանել ու բանտարկել, ոտքերը կապել կոճղին: Եվ երբ նրան տարան կապարան, խնդրեց, որ երկու ոտքն էլ դնեն կոճղի մեջ: Ու նրանք գարմացան սրա հոժարակամության վրա՝ կատարելով խնդրանքը:

«...Վահանը բանտում մնաց ութ օր՝ մարմնի հանգստությունը մոռացած, անքուն աչքով, աննինջ արտևանունքով, –

գրոււմ է պատմիչը, – իսկ բռնավորն այդ օրերին նրա մոտ իրենց կրօնի քարոզիչներ էր ուղարկում՝ վիճելու, որոնք նրանից պարտվելով՝ վերադառնում էին իշխանի մոտ՝ ասելով:

– Ոչ մեկից այդպիսի բան լսած չկանք. նրա խոսքը մերկ սրի է նման:

Եվ բռնապետը նրանց պատվիրում է ուրիշներին մոտ այդ խոսքը չկրկնել:

Վահանն ասում է բանտապետին.

– Աշխարհից հեռանալով՝ խաղաղությամբ կթողնեմ քեզ, քանի որ իմ նկատմամբ բարյացակամ եղար:

Իսկ բանտապետը զարմացած ասում է.

– Ի՛նչ ես ասում. ես քո հանգստին չնպաստեցի, քանի որ դու այդպիսի բաներից հրաժարվեցիր: Իսկ ես այլ բաներ չէի կարող անել, աշխատում էի քեզ օգնել իրերով ու շորերով: ...Հիմա դու հրաժեշտի խոսքեր ես ասում:

Նրանից դո՛հ՝ Վահանն ասում է.

– Երախտիքների հատուցողը հեռու չէ. և ահա այս անցավոր բաները գնում են իմ ձեռքից:

* * *

Իշխանը հրամայեց բերել երանելիին և հարցրեց.

– Քո մոլորությունից հանգեցի՞ր ճշմարտությանը, որ սովորեցիր մեզանում մանկությունից, թե՞ նույնն ես պնդում համառորեն:

– Ճշմարտությանն այլ անուն տալ չի կարելի, ոչ էլ՝ լույսին խավար, կամ խավարին լույս ասել: Ինչ ուզում ես՝ արա՛ ինձ, – պատասխանեց Վահան Գողթնացին:

– Դու չար օրինակ եղար մեզ. քեզ նայելով՝ ուրիշները կրնկնեն այդ փորձանքի մեջ, ուստի քո նկատմամբ բարի լինել չարժե, քանի որ դու բոլորին լսելի դարձրիր քո խոսքը՝

մերը սուտ հռչակելով: Դու այդ շնորհները մեր հավատից էիր ստացել, իսկ հանդգնությունդ իմ ներողամտությունից էր:

Ներկա գտնվողները սկսում են աղաղակել, որ նրան (Վահապին) անմիջապես սպանեն: Ամիրապետը հրամայում է իրականացնել այդ: Վահանը՝ ծնունդով Գողթնացի, զնում էր հեզորեն, անտրտում դեմքով, սաղմոսում էր՝ ասելով. «Դեպի քեզ է բարձրանում հոգուս աչքը, Տե՛ր, ...իմ մտքի տեսողությունը քեզ է նայում»:

Ասաց և հաջորդ սաղմոսները՝ մինչև հասավ սպանություն վայրը:

Կանչելով Շամի դահճապետին՝ ամիրապետն ասում է.

– Գնա՛, տա՛ր նրան քաղաքից դուրս, համոզի՛ր, թերևս դառնա մեր հավատին, հակառակ դեպքում՝ ահաբեկիր սուսերով:

Հասնելով նահատակության վայրը՝ Վահանը, ձեռքերը երկինք պարզած, ուրախ ասում է.

– Շնորհակալ եմ Քեզնից, որ լսեցիր իմ հառաչանքները և կատարեցիր փափագս, ինձ արժանացնում ես Քո սուրբ վկաների բախտին և Քո մեծ անվան համար մեռնելու փառքին:

Այնժամ դահճապետը ցասումով դիմում է նրան.

– Իմ խոսքը լսել չցանկացար, այժմ կկատարեմ հրամանը: Ճռարա* եղար դու, Վահա՛պ, ի հատուցումն մեր երախտիքի:

Դահճապետը հանեց սուսերը և մի քանի անգամ թույլ հարվածեց նրան, ինչպես հրամայված էր: Ցայտող արյունը տեսնելով՝ Վահանը չէր զարհուրում:

– Ի՞նչ կցանկանայիր, – վերստին հարցնում է դահիճը:

– Ես ո՛չ թե ճռարա եղա, այլ ազնիվ մեղու, որ ուչացումով թեև՝ զնում է միանալու իր պարսին: Արա՛ ինչ կամենում ես, – պատասխանում է Վահանն ու այլևս չի խոսում:

* Ճռարա (արաբերեն) «մորեխ» - թունավոր կարիճների մի տեսակ:

– Ա՛յ տառապյալ, – ասում է սպանողը, – եկել հասել է քո դառնուլթյան օրը, ինչո՞ւ չես նախընտրում ապրելը:

– Այսպիսի մահն անցավոր կյանքից լավ է, – ասում է Վահանը:

Այնուհետև սպանողն ասաց, որ պարանոցն առաջ պահի և բարձրացնելով սուսերը՝ կտրեց գլուխը:

Երանելի և մեծ Վահանը մահացավ մարտ ամսի տասնչորսին և մարերի ամսի քսանչորսին, ժամը իննին:

«Սա կատարվեց Շամի էմիրությունում՝ Եփրատից այն կողմ՝ Ռուծափ քաղաքում», – վկայում է պատմիչը՝ Աբրահամ կնքահայրը, որ նաև Արտավազդ է կոչվում:

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՍԻԼՔ

... րբ դահճապետն ասաց, որ պարանոցն առաջ պահի և բարձրացրեց սուսերը, Վահանը վերստին տեսավ այն, ինչը վերջերս, քուն թե արթմնի, այցի էր գալիս իրեն:

...Ամպերի կապտաթուլյր մաքրության միջով բազկատարած մանկան մի կերպար էր իջնում դեպի ինքը. բրոնզահեր (հին հայերի հանգույն), խնկանուշ, ընկուզագույն աչքերով իր ... չծնված որդին, ի պատիվ հոր՝ Գողթնի իշխան Սոսրովի անվանակոչված... Սոսրովի՛կը, որ երբեք ոտք չդրեց ապականյալ այս աշխարհը. մնաց երկնքում՝ կապույտի անեղրության մեջ՝ ի սկզբանե մատաղված...

Թևերը պարզած՝ նա իջնում էր դեպի Վահանը՝ գրկելու շարժումով, և նրա մոտենալուն զուգահեռ ուժեղանում, շեշտվում էր օշինդրի բուլյրը...

ՆԵՐՒՐ, ԶՄՐՈՒԽՏ

րագրիս ամենանվիրական էջը, ամենասրտագինը, ոգեղենը, աղոթքը վերջապես, սրտիս անփոխարինելի թագուհուն՝ անզուգական Զմրուխտին: Իրապե՛ս Զմրուխտ՝ հազվագյուտ ու թանկարժեք:

Ինչո՞ւ այսպես եղավ: Սյունյաց ազնվազգի, աշխարհատեր գեղեցկուհի իշխանուհին ինչո՞ւ այսպիսի չարաբախտ տատասկափշի դեմ ելավ, որպիսին ես եմ՝ հոգեկորույս Վահան Գողթնացիս: Ինչո՞ւ ամենազութ Աստված այդպիսի մեծ հարստության տեր դարձրեց ինձ՝ քեզ նման կնոջ տեր ու ամուսին կարգելով, որպեսզի հետո կորստիս մեծությունն անչափելի լինի: Ինչո՞ւ. զի չէի խորհում, թե բեռն ուսելուց առաջ պիտի ծանրութեթե անես ուժերդ: Ուժե՛րս... Կիսախանձ դիականց միջից հառնած չորսամյա Վահանի ոգին, ուժը, ապրելու ծարավը և նախախնամության ծանր աջը, որ կանխորոշեց ամեն ինչ:

Սիրելիս, ես կյանքիդ ուղեկիցը դարձա, երբ արդեն սդոցված ծառ էի՝ ակամա խաչամերժ, բզկտված հոգով, ո՛չ միայն ծնողներիս, այլև ազգակիցներիս մի մեծ բազմության կորստի բեռան տակ կքած, հոգուս խամրած ծաղիկներով, անապատացած ներքինով, ոտքից-գլուխ ցավա՛ծ... Փորձիր հասկանալ ինձ, Զմրո՛ւխտ, փորձի՛ր, թեև դյուրին չէ դա... Քե՛զ ունենալու ամենամեծ հարստության կողքին իմն էր նաև հորդ իշխանական վեհանձնությունը, եղբայրներիդ անձնահաճ գոռոզությունը, մորդ՝ մայրիշխանուհու ծնողական գորովը, ազգականներիդ հարգանքն ու մեծարանքը: Էլ ի՞նչ էի ուզում: Ի՞նչ կերպով օրերով քաղցած սիրո սովահարը, ին-

չի՞ն կտենչա ջրից զրկված ծարավ մարդը... կյա՛նք: Դու այդ կյանքն էիր: Բարձր սրտի տեր մի կին, որ ոչ մի օր չհիշեցրեց ինձ վիճակիս դառնությունը, թեև դառնանալու պատճառներ ուներ... Մեր միասնությունն ի սկզբանե էր դատապարտված, թեև օժվեց-կատարվեց մեծահարգ արարողակարգով և բազո՛ւմ սրտերից բխող բարի կամեցողությունամբ և օրհնանքով: Ով գիտենա, չգիտենա, երկուսս հո՞ գիտենք, վերին Տեսանողի հետ միասին, որ մեր ոգեղեն ու հոգեկան դաշինքը չամրապնդվեց մարմնականով: Մանկությունս օրերին ինձ վիճակված ծանր ճակատագի՞րն էր պատճառը, թե՞ հարկադրյալ դավանափոխության հետ կապված հայտնի բիրտ գործողության հետևանքը, դու այդպես էլ չճանաչեցիր ինձ, և ես՝ քեզ. մերձեցում չեղավ:

Հետո էր, որ ես այդ երևույթի մեջ աստվածային կամքի արտահայտությունը տեսա... Ի՞նչ պիտի լինեին մեր երեխաները, որոնք ակամա պիտի հատուցեին մեր մեղքերի դիմաց: Ի՞նչ պիտի ժառանգեին նրանք իրենց մահարձան հորից (չէ՞ որ ես ինձ համարում եմ կիսով չափ մեռած մարդ...): Ի՞նչ պիտի տայի նրանց ես, երբ պտղածառ չեմ հոգով ու մարմնով: Ների՛ր, Զմրո՛ւխտ: Բազմապատկիր անքեն ներողամտությունը, որպեսզի կարողանաս ներել ինձ: Թեև... գիտեմ, որ ներել ես, քեզ նման վեհ հոգին չէր կարող չներել: Ավելի՛ն, քո խիղճը չտարավ, որ իսկությունն իմացվի և դու ամեն բան քեզ վրա վերցրիր, դու՛, Զմրո՛ւխտ, որ մնացել էիր կուսական քո մաքրության մեջ... Ձխնայեցիր քեզ... Քո բարձրավիզ ազգականուհիների աչքին անտեղի վաստակեցիր կնոջը տրված թերևս ամենադա՛ուն նախատինքը՝ անպտղություն՝ այդ կողմով էլ գերազանցելով ինձ: Ների՛ր, Զմրո՛ւխտ: Բայց երբ երկրային կյանքիս օրերը վերջանան, օրագիրս կպատմի ճշմարտությունը: Թո՛ղ իմացվի ճշմարտությունը, թո՛ղ շեշտվի հոգեկան քո անկշռելի հարստությունը՝ ի վկայություն մեր անցավոր գոյություն: Գիտցի՛ր, որ մինչ օրերիս վախճա-

*նը մնում ես ինձ համար փափագելի, ինչպես միշտ: Թո՛ղ ուր
բաժանված ենք, սակայն մեր հոգիները միատեղ են և միա-
խորհուրդ...*

*Խոնարհո՛ւմ Սյունյաց Զմբուխտ իշխանուհուն, արևչա-
տուլթյուն և հոգու խաղաղություն: Զերմ աղոթքներս քեզ:
Ամեն:*

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խոսք 5

ՕՇԻՆԴՐԻ ԲՈՒՅՐԸ ԿԱՍ ՍՈՒՐԲ ՎԱՅԱՆ ԳՈՂԹՆԱՑԻ

ԳԻՆԱՐԲՈՒՔ	9
ԴԵՐՎԻՇԻ ՊԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	13
ԱՍՊԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	19
ՈՒՍՈՒՑԻՉԸ	21
ԱՐՅԱՆ ԿԱՆՉ	29
ԱՐՔՈՒՆԻ ԴԻՎԱՆԱԴՊԻՐԸ	32
ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՅԵԾԿԼՏՈՑՆԵՐ	36
ՓԼՎԱԾՔ	39
ՎԱՅԱՆՆ ՈՒ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԸ	42
ՏՈՒՆԴԱՐՉ	46
ԻՐ ԽԱՉԸ	48
ՎԱՅԱՆԻ ԹԱՓԱՌՈՒՄՆԵՐԸ	52
ՕՇԻՆԴՐԻ ԲՈՒՅՐԸ	54
ՕՐԵՐ ԱՆԱՊԱՏՈՒՄ	60
ԱՆԱՊԱՏԱՅԱՅՐԸ	63
ՅՈՒՐԻԿ, Ո՞ՒՐ ԵՍ ԴՈՒ	66
ԽՈՍՐՈՎԻԴՈՒԵՏ	68
ԳՈՂԵՆՈՑՈՒՄ	71
ՄԵՆԱԿ ՔԱՅԼՈՂԸ	75
ՍԻՐՈ ՔԱԺԻՆ	78
ՆԱՅԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆ	84
ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՍԻԼՔ	91
ՆԵՐԻՐ, ԶՄՐՈՒԽՏ	92

ԱՆԱՏԻՏ ՆԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻ ՊԱՐՍԱՄՅԱՆ

ՕՇԻՆԴՐԻ ԲՈՒՅՐԸ ԿԱՄ
ՍՈՒՐԲ ՎԱՆԱՆ ԳՈՂԹՆԱՅԻ
ՎԻՊԱԿ

Նրապարակչության փնտրեն՝	Տ. Եզնիկ արք. Պեպրոսյան
Խմբագիր՝	Քնարիկ Քյուրքչյան
Սրբագրիչ՝	Յու. Նովհաննիսյան
Էջադրումը՝	Ղևոնդ քահանա Մայիլյանի

*Շապիկի 1-ին երեսին՝ս. Վահան Գողթնացի
(ՄՄ, ձևո. 1533, Նայանավորք, էջ 353թ)*

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ - 2010

Չափսը՝ 60x84 1/16, ծավալը՝ 6 տպ. մանուկ
տպաքանակը՝ 1000:

Տպագրված է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Տպարանում